

UNIVERSITY OF GOTHENBURG

Göteborg University Publications

Formering och transformering av ett kunskapsfält

Eva-Maria Svensson

Chapter from the book " På vei- Kjønn og rett i Norden"

Edition to be published electronically for research, educational and library needs and not for commercial purposes. Published by permission from Makadam Publishers.

A printed version is available through book stores: ISBN 9789170611049, Makadam Publishers, Göteborg & Stockholm, Sweden

www.makadambok.se

Upplaga för elektronisk publicering för forsknings-, utbildnings- och biblioteksverksamhet och ej för kommersiella ändamål. Publicerad med tillstånd från Makadam förlag.

Tryckt utgåva finns i bokhandeln: ISBN 9789170611049, Makadam förlag, Göteborg & Stockholm, Sverige www.makadambok.se

(The chapter starts on the next page)

Formering och transformering av ett kunskapsfält¹

Eva-Maria Svensson

*"If I have seen further than other (women), it is because I stood on the shoulders of the giants – and jumped from them."*²

1. Inledning

Vad är ett kunskapsfält och vad har det för betydelse att något definieras som ett sådant? Frågan om formering och transformering av det kunskapsfält som i titeln för denna volym kallas *Kjønn og rett* har under senare tid varit föremål för diskussion.³ Formandet av kunskapsfält pågår ständigt inom akademien. Nya kunskapsfält tillkommer och gamla förändras. Tydlighet och kunskap om denna kunskapsbildningsprocess är central, inte minst för ett kunskapsfält som säger sig vara såväl kunskapskritiskt som emancipatoriskt.⁴

1. Som synonymer för formering och transformering används att forma och omforma. På engelska används uttrycken "mapping a field of knowledge" eller "making of a field of knowledge" för att beskriva ett kunskapsfälts tillblivande och förändring, se t.ex. Eva-Maria Svensson (2007), "Boundary-work in Legal Scholarship". I: *Exploiting the Limits of Law*, Åsa Gunnarsson, Eva-Maria Svensson & Margaret Davies (red.). Ashgate; Joanne Conaghan (2009b), "The Making of a Field or the Building of a Wall? Feminist Legal Studies and Law, Gender and Sexuality". I: *Feminist Legal Studies* (2009) nr 17, s. 303–307.

2. Parafraaser av "If I have seen farther than other (men), it is because I stood on the shoulders of giants" alternativt, "If I have seen further, it is by standing on the shoulders of giants", Isaac Newton (1642–1727).

3. Exempelvis hade tidskriften *Feminist Legal Studies* nyligen i Vol. 17 december 2009, ett särskilt tema om "Law, Gender and Sexuality: The Making of a Field." Under detta tema hänvisas särskilt till Joanne Conaghan (2009b), "The Making of a Field or the Building of a Wall? Feminist Legal Studies and Law, Gender and Sexuality". I: *Feminist Legal Studies* (2009) nr 17, s. 303–307. Se också Anne Bottomley (2004), "Shock To Thought: An Encounter (of a third kind) With Legal Feminism". I: *Feminist Legal Studies* (2004) nr 12 s. 29–65; Svensson (2007); Eva-Maria Svensson (2009a), "Contemporary Swedish Feminist Legal Studies – Five Doctoral Theses". I: *NORA* Vol. 17, nr 2, s. 120–128, juni 2009.

4. Åsa Gunnarsson & Eva-Maria Svensson (2000). *Gemsrättshistorskan* Lund s. 10 ff

Kunskapsfältet *kjønn og rett* formades som ett eget kunskapsfält för snart fyrtio år sedan, till en början under benämningen kvinnorätt. Trots att de frågor som ställdes och den kritik som riktades mot rättsens bristande könsneutralitet inte alls var nya (det fanns filosofer som långt tidigare hade problematiserat och ifrågasatt rättsens patriarkala karaktär⁵), är det först fr.o.m. 1970-talet som det är rimligt att tala om ett specifikt kunskapsfält. Det är då fältet formeras som en avgränsad rättsvetenskaplig disciplin förankrad på (vissa av) de juridiska fakulteterna såväl i Norden som internationellt.⁶ Över tid har kunskapsfältet utvecklats och breddats i en mängd riktningar, inte minst märks det genom mångfalden av benämningar.⁷

Ett kunskapsfält kan definieras såväl kunskapsteoretiskt som kunskaps-sociologiskt. I det första fallet görs definitionen utifrån fältets kunskapsinnehåll, i det andra utifrån dess organisering och institutionalisering. Ett kunskapsfält förutsätter en avgränsning av ett visst kunskapsinnehåll, i detta fall kunskap om samband mellan kön och rätt. Ett kunskapsfält förutsätter vidare en viss organisatorisk eller institutionell avgränsning, det bärs upp av ett antal aktörer som förhåller sig till den kunskap som anses tillhöra kunskapsfältet. Kunskapsfältets kunskap kommuniceras internt, mellan de aktiva forskarna. Kommunikation sker också externt, med andra forskare, med studenter och med det omgivande samhället. Inom kunskapsfältet innefattas ett kunskapsinnehåll som jag kallar tradition eller kanon. Ett kunskapsfälts tradition kan kritiseras, diskuteras, bekräftas, kodifieras, utmanas och utvecklas. Ny kunskap kan läggas till gammal, eller gammal kunskap kan förkastas och bytas ut mot ny. Att ett kunskapsfält på detta sätt transformeras utifrån förändringar inom kunskapsfältet och/eller i omvärlden brukar framhållas som karaktäristiskt för kunskapsfältet i fråga.⁸

5. Mary Wollstonecraft, Harriet Taylor Mill och John Stuart Mill är tre av 1700- och 1800-talets mest kända filosofer som pläderade för kvinnors mänskliga rättigheter i *A Vindication for the Rights of Women* från 1792, *The Emfranchisement of Women* från 1831 resp. *The Subjection of Women* 1869.

6. Stine Jørgensen (2011), "Feministisk rest teori". I: *Retsfilosofi. Centrale tekster og temaer*. Ole Hammerslev & Henrik Palmer Olsen (red.), København med vidare hänvisningar till bl.a. Kirsten Ketscher (2000), "Nogle udviklingslinjer i kvinderetten". I: *Normative perspektiva. Festskrift till Anna Christensen*, Lund. Internationellt skedde detta något tidigare än i Norden, se Joanne Conaghan (red.) (2009a), *Feminist Legal Studies*, London. I praktiken betyder den internationella arenan den engelskspråkiga delen av världen, se t.ex. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, plato.stanford.edu/entries/feminism-law.

7. Se nedan under avsnittet "Namnet".

8. Se Gunnarsson & Svensson (2000). s. 102 ff

Som Joanne Conaghan påpekat finns det såväl fördelar som risker i "görandet av ett fält".⁹ En risk är att man framställer fältet som homogent och att gränserna därmed blir exkluderande. En fördel är att fältet blir tydligt och att dess legitimitet därigenom kan öka. Anne Bottomley har pekat på risken med att definiera fältet som enhetligt. Detta kan enligt henne leda till en feministisk ortodoxi.¹⁰ I stället menar hon att det är viktigt att poängtera att fältet är pluralistiskt. Även min utgångspunkt är att kunskapsfältet är pluralistiskt och bör så förbli. Men jag menar att ett sådant ställningstagande inte nödvändigtvis innebär att en avgränsning av kunskapsfältet är negativ. Om man skiljer på kunskapsfältets kunskapssteoretiska och kunskapssociologiska avgränsning är det framför allt i den senare aspekten som jag ser fördelar med en tydlig avgränsning.

Med kunskapsbildning avses den kommunikativa process i vilken ny kunskap formuleras, presenteras, förankras, reproduceras och utmanas.¹¹ Genom att studera kunskapsbildningen som en process synliggörs "görandet av det aktuella kunskapsfältet". Jag menar, i enlighet med Bottomley, att ett kunskapsfält bör definieras som en process (av formering och transformering) och inte utifrån ett (vid en given tidpunkt) givet kunskapsinnehåll. Ett sätt att göra detta är att fokusera på kunskapsbildningen på fältet. Det handlar om hur en viss kunskap, i detta fall kunskap om sambanden mellan kön och rätt, avgränsas som ett eget kunskapsfält, hur detta kommuniceras genom utbildning och forskning och hur kunskapen omprövas och vidareutvecklas genom kritisk granskning. Studier av kunskapsbildning, med den innebörd som ges i denna artikel, tillhör kunskapsfältet sociala vetenskapsstudier, ett metaämne som studerar vetenskapens sociala dimensioner. Sociala vetenskapsstudier av kollektiv och processuell kunskapsbildning har i huvudsak haft naturvetenskapliga discipliner som studieobjekt. En klassiker på området är Thomas Kuhns studie från 1962.¹² I svenska studier har även human- och samhällsvetenskaperna studerats.¹³ Sociala vetenskapsstudier av rättsvetenskapen är ovanliga. Två sådana studier handlar om kunskapsbildning i juristutbildningen respektive gränssättningar

9. Conaghan (2009b).

10. Bottomley (2004).

11. Kunskapsbildningsbegreppet förknippas vanligen med utbildningsvetenskaplig forskning, men då som en individuell process. Här är i första hand fokus på kunskapsbildning som en kollektiv process och som ett samspel mellan aktörer och strukturer.

12. Thomas Kuhn (1970 [1962]), *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago. För fler referenser, se Svensson (2007).

13. Se t.ex. Margareta Hallberg (2001), *Etnologisk koreografi. Att följa ett ämne i rörelse*, Nora.

i och kring rättsvetenskapen.¹⁴ Kunskapsfältet genusrättsvetenskap är i fokus i en studie.¹⁵ Några av artiklarna i denna antologi innehåller reflektioner kring samma kunskapsfält, liksom några artiklar av äldre datum.¹⁶ Det finns också ett par andra studier som i likhet med de senast omnämnda inte är sociala vetenskapsstudier, men som har rättsvetenskapen som akademisk disciplin i fokus.¹⁷

Objektet för studien är ett kunskapsområde som för att kunna studeras, måste bestämmas och tilldelas egenskaper, form och innehåll (notera att avsikten inte är att uttala sig normativt). Objektet är därmed en konstruktion.¹⁸ Kunskapsfältet som är i fokus här har många namn, vilket redan borde ha blivit tydligt för läsaren, men jag kommer att använda mig av termen *genusrättsvetenskap* som en samlande beteckning.¹⁹ Det är det nordiska kunskapsfältet som är i fokus, även om det finns en viss slagsida åt det svenska. Avgränsningen av kunskapsfältet baseras på andra kriterier än vad som är fallet för många andra rättsvetenskapliga fält. I rättsvetenskapen baseras vanligen avgränsningen mellan olika kunskapsfält på rättens indelning i olika rättsområden, vart och ett med sina specifika lagar, principer och begrepp samlade i en tradition vidareförd av forskare med en institutionell förankring på universiteten. Även persongrupper kan vara utgångspunkten för avgränsning av rättsvetenskapliga kunskapsfält. Mer ovanligt är att dela in rättsvetenskapen utifrån teoretiska

14. Monica Burman, Eva-Maria Svensson & Karin Ågren (2003), "Kunskapsbildning inom juristutbildningen – exemplet könsrelaterad kunskap", *Retfærd* nr 101, s. 20–38; Svensson (2007).

15. Svensson (2009a).

16. Se Hellum och Niemi i denna volym. Äldre artiklar är Anna Christensen (1986), "Kvinnorätten och lagpositivismen". I: *Retfærd* nr 33; Kirsten Ketscher (2000), "Nogle udviklingslinjer i kvinderetten". I: *Normativa perspektiv. Festskrift til Anna Christensen*, Lund.

17. Claes Sandgren har skrivit ett stort antal artiklar i vilka rättsvetenskapen är studieobjektet. Se www.juridicum.su.se/jurweb/kontakt/person.asp?personid=242. Nämnas kan även Bo Wennström (2003), "Allmän rättslära och feministisk rättsteori". I: *Festskrift till Åke Frändberg*, Uppsala.

18. Hallberg (2001), s. 20.

19. Namnet på kunskapsfältet och de problem som är kopplade till att det finns flera möjliga namn kommer att diskuteras nedan. En poäng med att använda termen *genusrättsvetenskap* i detta sammanhang, i stället för exempelvis kön och *rätt* eller *kvinnorätt*, är att det i namnet görs explicit att det inte är en del av rätten som avses, utan en del av det rättsvetenskapliga kunskapsområdet. Anne Bottomley förordar "feminist scholarship on law", Bottomley (2004), s. 63. Betoningen av att det är rättsvetenskap (scholarship) med ett visst perspektiv på rätten, är gemensam, även om hon använder "feminist" och jag "genus". Anledningen till detta är att genusbegreppet i ett svenskt sammanhang refererar till ett övergripande kunskapsfält som innefattar flera förståelser av kön.

och metodologiska utgångspunkter. Det kunskapsfält som här är i fråga var till en början avgränsat utifrån en persongrupp (kvinno), men har över tid (framför allt i Finland och Sverige) kommit att definieras utifrån sina teoretiska och metodologiska utgångspunkter. Kvinnofokuseringen har kompletterats av fokus på konstruktioner av kön (genus) och (makt)relationer mellan olika grupper. Vidare har teorierna och metoderna börjat användas även på andra relationer.²⁰ Genusvetenskap är ett rättsvetenskapligt metaämne, ett forskningsperspektiv som kan appliceras på alla rättsområden och för alla personkategorier och som framför allt har som syfte att kritiskt granska rätten i en bred kontext, inte att fastställa "gällande rätt". Detta utesluter emellertid inte att forskningen kan bidra med normativ argumentation för vad som borde vara 'gällande rätt', om det i rätten uttryckta värdet och målet om jämställdhet ska kunna uppnås.²¹ Metaämnet inkluderar en mängd olika traditioner och tolkningar av fältet, bl.a. det som kallas kvinno rätt, rättsfeminism, kön och rätt, eller genusvetenskap inom det rättsvetenskapliga forskningsfältet. Mer om kunskapsfältets avgränsning berörs i avsnittet "Ett eget kunskapsfält" nedan.

Mitt intresse för studier av kunskapsfältet och dess kunskapsbildning väcktes för många år sedan. Jag har bl.a. slagits av att den tradition som forskare inom kunskapsfältet förhåller sig till varierar betydligt samt att val av referenser, teorier, metoder och begrepp inte alltid motiveras. För ett par år sedan skrev jag en artikel om fem svenska doktorsavhandlingar inom kunskapsfältet.²² Mitt syfte var att ge en generell beskrivning av kunskapsfältet såsom det uttrycktes i fem svenska doktorsavhandlingar, godkända 2007 av nordiska forskare från olika kunskapsfält. Jag ville se hur författarna definierade sitt arbete och hur de förhöll sig dels till det här aktuella kunskapsfältet (som de sinsemellan hade olika namn på), dels till rättsvetenskapen i stort. I olika grad markerades skillnader och likheter gentemot dessa två kunskapsfält.

En sak som slog mig var att bilden av kunskapsfältet som framträdde när de fem avhandlingarna lästes tillsammans var tämligen otydlig. Även om forskare inom det här aktuella kunskapsfältet går längre än vad andra rättsvetenskapliga forskare vanligen gör vad gäller att uttryckligen motivera teori- och metodval, så diskuterades det inte alltid vilken tidigare forskning som tagits som utgångspunkt och varför, vilka val som gjorts vad gäller tidigare kunskap och hur det egna projektet förhöll sig till annan forskning. En annan sak som

slog mig var att det syntes viktigt att definiera sitt arbete i förhållande till rättsvetenskapens huvudtradition rättsdogmatik. Trots att samtliga uttryckte kritik mot den rättsdogmatiska traditionen och explicit avvisade dess syfte att fastställa gällande rätt förhöll de sig ändå till och refererade till just denna tradition. Ytterligare en sak som blev tydlig var att begrepp och teorier hämtades från internationell forskning inom kunskapsfältet sällan kontextualiserades och prövades gentemot det nordiska sammanhanget. Teorier och begrepp förutsattes vara allmängiltiga trots att såväl rättssystem som samhälls- och rättskontext kan skilja sig åt avsevärt, och trots att det inom kunskapsfältet ofta påpekas att teori och praktik är nära sammankopplade.

Vad dessa tre karaktäristika beror på kan förklaras med att det inom rättsvetenskapen är tämligen ovanligt att motivera sina metoder eller teoretiska utgångspunkter förutom möjligen vad gäller material. Inte heller är det vanligt att göra en forskningsöversikt. I viss mån präglas även det här aktuella kunskapsfältet av detta. Ytterligare en förklaring är att det saknas en tydlig tradition eller kanon för kunskapsfältet som forskare relaterar till, ifrågasätter, utmanar och vidareutvecklar. Den första aspekten har berörts i artikeln "Boundary-work in legal scholarship"²³ och i boken *Genusvetenskap*²⁴. Den andra aspekten är ämnet för denna artikel.

Syftet med artikeln är att bidra till en vidareutveckling av det kunskapsfält som studerar sambanden mellan kön och rätt, här kallat genusvetenskap. Med hjälp av begreppet kunskapsbildning analyserar jag hur kunskapsfältet avgränsas och kommuniceras. Avslutningsvis diskuterar jag kunskapsfältets förutsättningar att utvecklas, med en framtidsinriktad forskningspolitisk målsättning att stärka den nordiska forskningen kring sambandet mellan kön och rätt.

Utgångspunkter för artikeln är att (ny) kunskap alltid på ett eller annat sätt förhåller sig till tidigare kunskap, det som här kallas kanon, explicit eller implicit. Vilken kunskap forskaren förhåller sig till är ett medvetet eller omedvetet val som bör vara tydligt. Ur kunskapsbildningssynpunkt är det viktigt att synliggöra tidigare utförd relevant forskning för att kunna kritisera den och vidareutveckla den. Filosofen och vetenskapsteoretikern Karl Popper menade att utveckling av vetenskaplig kunskap står och faller med kritik.²⁵ Kritiken är enligt Poppers kunskapssyn A och O för kunskapsutvecklingen mot en säkrare kunskap. Även om man inte delar Poppers tro på en möjlig säker kunskap kan

23. Svensson (2007).

24. Gunnarsson & Svensson (2009).

25. Karl Popper (2002 [1962]), *Conjectures and Refutations*, London; Karl Popper (1979 [1972]), *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford.

20. Som i t.ex. Eva Nilsson (2007), *Barn i rättens gränsländ. Om barnperspektivet vid prövning om uppehållstillstånd*, Uppsala.

21. Gunnarsson & Svensson (2009), s. 103.

22. Svensson (2009a).

man ändå använda hans kritiska rationalism som en vetenskaplig metod och som en förebild för vad det är att vara vetenskaplig. Den praktiska aspekten av kritik är att det är en social aktivitet av att ständigt utsätta sin egen och andras forskning för kritik. Popper, liksom många andra vetenskapsfilosofer, menar att kunskapen är social och kollektiv. Jag tolkar honom som att varje forskares ansvar är att vara insatt i tidigare forskning och pröva denna forskning för att kunna bidra med något nytt till den kollektiva kunskapen. Min övertygelse är således att kanon, för att kunna analyseras och omprövas, behöver göras explicit.

En annan utgångspunkt är att det är en viktig, om än problematisk och på intet sätt neutral, uppgift att aktivt forma ett kunskapsfält. Det kan ses som en maktövning i akademien att konstruera discipliner såväl som att påverka vad som är mainstream inom en disciplin. "Att benämnas är att finnas, och citerings- och referenspraktik är ett sätt att värdera idéer, skapa en vetenskaplig kanon och förhandla om anseende och rykte inom en disciplin [...]".²⁶ I och med att ett ämne formeras, genom att det "sätter sig" på universitetet, i publikationer och i forskningsaktiviteter kan det också vidareutvecklas. Om ämnet inte formeras kommer varje ny forskare att få börja mer eller mindre från början. Ur forskningspolitisk synvinkel och för att forskare ska kunna vara framgångsrika i forskningsansökningar är det viktigt med ett väl definierat kunskapsfält. Ett väl definierat kunskapsfält förutsätter kompetenta bedömare.²⁷ Det är också viktigt att synliggöra forskare inom fältet. I en tid när bibliometrin får allt större betydelse är det viktigt att lyfta fram den forskning och de forskare som finns inom fältet. Min uppfattning är att kunskapsutvecklingen främjas genom att kunskapsfältet och dess tradition framstår som tydliga. Genom att studera kunskapsbildningen inom fältet över tid kan kunskapsfältet stärkas för framtiden.

2. På spaning efter ett kunskapsfält

Studier av ett kunskapsfält förutsätter att kunskapsfältet i fråga kan avgränsas. Ett kunskapsfält kan avse detsamma som en akademisk disciplin, t.ex. rättsvetenskap. Inom universitetsvärlden betyder *disciplin* ett *universitetsämne* som bygger på vetenskaplig forskning och metodik. Ordet *disciplin* antyder

26. Kirsti Niskanen & Christina Florin (red.) (2010), *Föregångarna. Kvinnliga professorer om liv, makt och vetenskap*, Stockholm, s. 23, med vidare hänvisning till Britta Lundgren.

27. Detta har inte alltid varit fallet vad gäller rättsvetenskaplig forskning med ett genusperspektiv, se *Genusvetenskapliga projektansökningar inom humaniora-samhällsvetenskap*, Vetenskapsrådets rapportserie 15:2005, www.vr.se/download/18.208e5ff2f0d00a84d8000285/vr2005_15.pdf.

att ämnet är avgränsat från andra universitetsämnena och att vissa frågeställningar renodlas inom respektive ämne. Rättsvetenskap är exempelvis vetenskapen om rätten²⁸ medan sociologi är vetenskapen om samhällen och social handling i vid bemärkelse. Medan disciplin och ämne oftare är kopplade till universitetsstrukturens ämnesindelningar används kunskapsfält såväl för större kunskapsområden som spänner över flera ämnen, t.ex. genusforskning²⁹, som för mindre kunskapsområden som utgör delar av ett universitetsämne, som *genusrättsvetenskap*.

Rättsvetenskaplig kunskap bildas i forskning³⁰ och utbildning, två arenor i akademien. Rättsvetenskapen som kunskapsfält kan skiljas från praktisk juridisk kunskap som har sin egen kunskapsbildning, delvis densamma och delvis annorlunda än den akademiska.³¹ Vad som ingår i en vetenskaplig disciplin kan, som nämnts ovan, bestämmas utifrån ett kunskapsteoretiskt eller ett kunskapssociologiskt perspektiv. En kunskapsteoretisk avgränsning görs utifrån objektet och de metoder och teorier som används, medan en kunskapssociologisk avgränsning görs utifrån vad som faktiskt görs och accepteras som rättsvetenskap bland disciplinens utövare och av andra.

Kunskapsfältet genusrättsvetenskap studeras här genom användandet av ett *kunskapsbildningsbegrepp* som innebär den kommunikativa process inom vilken kunskap bildas inom kunskapsfältet. Att kunskap "bildas" kan schematiskt beskrivas i ett antal steg som handlar om att (ny) kunskap *formuleras*,

28. Vanligt är att skilja mellan rättsvetenskap i snäv mening och rättsvetenskap i vid mening. Rättsvetenskap i snäv mening är liktydig med den rättsdogmatik som har som syfte att fastställa gällande rätt. I rättsvetenskap i vid mening inkluderas förutom rättsdogmatik, även rättshistoria, rättssociologi och rättsekonomi. Men rättsvetenskap kan även definieras på andra sätt, se vidare Gunnarsson & Svensson (2009), kapitel 4.

29. Se (svenska) Vetenskapsrådets kommitté för genusforskning informationsbroschyr "Gender studies – A Summary", www.vr.se/omvetenskapsradet/organisation/radgivande-grupper/expertgruppfor-genus.4.320a86d0e08dcd98cb8000283.html.

30. Den del av ett kunskapsfält inom vilken vetenskaplig kunskap bildas kan kallas forskningsfält. Forskningen inom ett kunskapsfält antas ha en särskilt stor betydelse för kunskapsbildningen på fältet. Här används begreppet kunskapsfält och inte forskningsfält trots att mitt fokus är på forskningen. Anledningen till detta är att jag inte i detta sammanhang har behov av en specifik distinktion mellan kunskap och forskning och att det leder till en omotiverad precisionsgrad som försvårar texten. Vidare är det aktuella forskningsfältet svårt att skilja från kunskapsfältet i övrigt, särskilt det självklara och det förgettagna inom kunskapsområdet uttrycks till stor del vid sidan av själva forskningen, som i undervisningen eller i den juridiska praktiken.

31. Svensson (2007).

presenteras, förankras, reproduceras och utmanas.³³ Med begreppet kunskapsbildning synliggörs den process som alltid sker, oavsett om den är medveten eller inte.³⁴ I kunskapsbildningsprocessen antas traditionell, etablerad eller ”gammal” kunskap inom fältet vara av särskild betydelse. Med Kuhns begrepp är denna typ av kunskap inom ett kunskapsfält att betrakta som ”normalvetenskap”.³⁴ Normalvetenskapen lärs ut genom exempel som baseras på principer eller antaganden som inte ifrågasätts. I juristutbildningen sker detta t.ex. genom övningar i argumentation baserade på rättsfall och tidigare uttolkningar av ”gällande rätt”. I forskarutbildningen sker det på andra sätt, varierande i såväl innehåll som omfattning.

Tidigare uppnådd kunskap bekräftas eller utmanas och kompletteras eller ersätts med ny kunskap. Idealt sett förhåller sig ny kunskap till den tidigare och förändrar denna, delvis genom reproduktion: för att det inte är möjligt att utmana allt på en gång; delvis genom utmaning: eftersom ny kunskap ersätter gammal kunskap. ”Ny” kunskap förhåller sig därmed ständigt till ”gammal” kunskap på ett sätt som gör att ”gammal” frågor får nya svar. Mer sällan ställs helt ”nya” frågor (även om det naturligtvis förekommer). Därmed styr den ”gammal” kunskapen också den ’nya’ genom vad som anses möjligt, relevant eller intressant att studera. Föreställningar om vad som är eller inte är rättsvetenskap, kan påverka huruvida ett projekt blir accepterat inomdisciplinärt. Men rättsvetenskapens gränser kan också utmanas och förflyttas. Forskare inom det här aktuella kunskapsfältet har ofta utmanat gränserna för vad som räknas som rättsvetenskap och därmed bidragit till att förflytta dem.³⁵

Kunskapsbildning är ett samspel mellan aktörer och strukturer i en praktik (eller i en viss historisk och rumslig situation). Kunskapsbildning sker inom alla områden med egna kunskapsfält: genom forskning, undervisning och reflekterade aktiviteter i formella och informella grupper. Momenten i

32. Kunskapsbildningsprocessen kan illustreras med en spiralformad rörelse och kan liknas vid den hermeneutiska spiralen (eller cirkeln). Denna bild är just en bild, verklighetens kunskapsbildning är mer komplicerad men en reflektion kring kunskapsbildning förutsätter en schematisk bild av processen.

33. Det kunskapsbildningsbegrepp som används här baseras på andra studier av kunskapsbildning men också på projektansökan ”Kunskap i förändring – kunskapsbildning inom jurist- och lärarutbildningen”, utvecklad av Margreth Hill & Eva-Maria Svensson, inlämnad till Vetenskapsrådet 2006. I detta projekt användes Faircloughs begrepp diskursordning för de två discipliner som skulle studeras, i stället för kunskapsfält. Eftersom huvudsakligt fokus här är kunskapssociologiskt används i stället kunskapsfält.

34. Kuhn (1970).

35. Jørgensen (2017), s. 673.

kunskapsbildningen är i olika grad betonade i utbildningen och forskningen, med högre grad av reproduktion i utbildning och högre grad av utmaning och formulering av ny kunskap i forskning, men alla moment finns i någon grad i alla aspekter av kunskapsfältet.

Kunskapsbildningen inom kunskapsfältet genusrättsvetenskap studeras genom en diskussion kring följande aspekter: hur väl avgränsat är kunskapsfältet, hur kommuniceras det och hur omprövas och vidareutvecklas fältet? Vad gäller avgränsning av kunskapsfältet kommer jag att diskutera dess institutionella förankring i juristutbildningen och i den rättsvetenskapliga forskningen. Vad gäller hur det kommuniceras diskuteras namnfrågan och dess betydelse för möjligheten att finna befintlig forskning. Också frågan om vad som anses vara den kunskap som det råder konsensus om och som presenteras i utbildningen är av intresse.³⁶ Slutligen kommer jag att ta upp frågan om behovet av en kritisk omprövning av genusrättsvetenskapen för att fältet ska kunna vidareutvecklas.

3. Ett eget kunskapsfält?

Trots att det är snart fyrtio år sedan den genusrättsvetenskapliga forskningen etablerades i Norden är området i dag relativt osynligt i den rättsvetenskapliga miljön. Det finns få organisatoriskt avgränsade enheter och få professurer eller andra positioner inom akademien inom detta kunskapsfält. Flera forskare inom fältet har sina akademiska anställningar och titlar i andra ämnesområden.

Oslo och Helsingfors är de enda universitet i Norden där kunskapsfältet i dag är institutionaliserat och där det är möjligt att vara anställd som professor i ämnet. I Oslo har *kvinneretten* funnits som en avdelning på *Det juridiske fakultet* sedan 1975 och det har varit möjligt att läsa kvinnorätt som en del av juristutbildningen, att disputera och inneha professur i kvinneverett. Kvinneverettsmiljön i Oslo är den enda som under hela perioden varit fast förankrad i den akademiska organisationen och som har en kontinuerlig återväxt av nya forskare. I Helsingfors har det funnits en tidsbegränsad professur i kvinnorätt under slutet av 1990-talet och en bit in på 2000-talet. 2009 utlystes ytterligare en tidsbegränsad professur i *genusrättsvetenskap*. I Danmark fanns kvinnorätt som ämne tidigt under 1970-talet, men inte nu längre.³⁷

36. Denna fråga har berörts i Burman, Svensson & Ågren (2003).

37. I Danmark fanns därutöver en förening för kvinderet, Dansk Forening for Kvinderet, mellan åren 1998 och 2010, med syfte att ”fremme kendskabet til kvinderet, at følge og fremme udviklingen af kvinderet nationalt og internationalt, at arrangere møder, debatter

I Sverige kan genusrättsvetenskap knappast sägas vara en disciplin eller ett universitetsämne enligt den formella universitetsstrukturen. Forskning men framför allt utbildning inom rättsvetenskapens område är fortfarande präglad av en funktionell indelning utifrån olika delar av rätten, även om det görs vissa avsteg från denna princip. På vissa orter finns också ämnet rättsvetenskap, och inte bara i Sverige. Flera av forskarna inom fältet har sina anställningar i specifika rättsområden som straffrätt eller civilrätt eller i det mer allmänna ämnet rättsvetenskap. Genusrättsvetenskap förekommer i Sverige oftast som inslag i olika juridiska ämnen. Sverige är det enda land i Norden som har en examensordning som gör det obligatoriskt att integrera ett genusperspektiv i undervisningen.³⁸ Trots detta är det inte möjligt att disputerar i genusrättsvetenskap, det finns inte heller någon professur i ämnet. På några orter, som i Umeå, har det tagits kraftfulla steg för att låta kunskapsfältet genomsyra den rättsvetenskapliga miljön.³⁹

Strategin i Sverige är att integrera konsrelaterad kunskap i all juridik/rättsvetenskap. Frågan är om detta är bra vad gäller kunskapsfältets plats i den akademiska organisationen. Har mainstreamingstrategin gjort att kunskapsfältet har stärkts eller försvagats?

Ett kunskapsfältets formering visar sig också i olika aktiviteter som konferenser, doktorandkurser, seminarier och forskningsprojekt. 1975 arrangerades det första nordiska kvinnojuristmötet i Danmark.⁴⁰ Det tionde och senaste hölls 1998 i Umeå. På dessa möten sammanfördes såväl praktiker som forskare.⁴¹ Den nordiska tidskriften *Retfærd* har varit och är fortfarande ett viktigt forum för forskare inom kunskapsfältet.⁴² I början av 1980-talet arrangerades ett par

og seminarer om kvinderetlige emner, at medvirke til dannelse af netværksgrupper", www.kvinderet.dk.

38. Se Burman, Svensson & Ågren (2003). Kravet gäller fortfarande 2011 enligt högskoleförordningens examensordning.

39. Gudrun Nordborg, Karin Ågren & Monica Burman (2002), *Jämställdhets- och genusperspektiv i juristutbildningen*, Skrifter från Juridiska institutionen vid Umeå universitet nr 6, Umeå.

40. Det första nordiska kvinnojuristmötet finns dokumenterat i en stencil samt refererat i den danska tidskriften *Juristen*, utgiven av DJØF.

41. Samtliga möten har dokumenterats. För en översikt, se ovan not 40 samt Gudrun Nordborg, Karin Ågren & Eva Nilsson (red.) (2000), *Strategier och kontrakt för ekonomi och kärlek. Rapport från 10:e Nordiska Kvinnojuristmötet*, Uppsala.

42. *Retfærd* har ägnat två nummer åt kvinno rätt, nr 10 och nr 31, det första kom 1980 och det andra 1985. I samband med jubileet av *Retfærd*s hundra nummer skrev Kirsten Ketscher en summerande artikel om kvinno rätten i *Retfærd*, "Retfærd og kvinderne – Nogle spredte

forskarkurser för doktorander och seniora forskare, bl.a. ett forskarsymposium i kvinnoarbetsrätt i Rovaniemi, Finland, 1983.⁴³ I slutet av 1990-talet och början av 2000-talet finansierades Nätverket Gränsöverskridande Kvinno rätt av NORFA under ett par år. Ett antal workshops arrangerades och dessa resulterade i ett antal publikationer, bl.a. den nordiska antologin *Responsible Selves*.⁴⁴ Under 2000-talet har fler workshops och skrivprojekt arrangerats med medverkan från internationella forskare inom fältet. Möjligheten att kalla gästprofessorer har också utnyttjats med finansiering via externa och interna medel. En uppföljning av den nordiska konferens som hölls i Tromsø i november 2009 planeras i Danmark 2012.

Bilden av kunskapsfältets institutionalisering i ett nordiskt perspektiv är att det inte får ordentligt fotfäste i den akademiska organisationen. De juridiska fakulteterna och institutionerna säkrar inte återväxten inom fältet genom att erbjuda anställningar i det avgränsade ämnesinnehållet, annat än undantagsvis. Detta gör att kompetensen riskerar att uppfattas som en tilläggskompetens till något annat ämne, eller sorteras in under det dubbeltydiga ämnet rättsvetenskap. Rättsvetenskap som begrepp har en historia av att vara ett mindre ansett ämne inom t.ex. ekonomiska utbildningar och är fortfarande delvis förknippat med de nyare, mindre institutioner som växt upp sedan 1970-talet. Trots att begreppet språkligt sett har en tydligare vetenskapsanknytning än ämnen som straffrätt, familjerätt etc. (som uttryckligen relaterar till delar av rätten och därmed den praktiska juridiken) är det frågan om förståelsen av rättsvetenskap går i en sådan vetenskaplig riktning.

Vad gäller forskningsaktiviteter, av vilka ett urval nämnts ovan, och hur aktiva och framgångsrika forskarna är, är bilden en annan. Antalet forskningsaktiviteter visar på en hög grad av aktivitet och synlighet. Även om det inte finns särskilda nordiska tidskrifter inom fältet publicerar sig många forskare i sådana internationella tidskrifter, i nordiska vetenskapsövergripande tidskrifter med köns- och genusperspektiv och i allmänna rättsvetenskapliga kanaler. Det finns i dag översiktslitteratur som presenterar fältet som helhet, även om de kan vara svåra att hitta, se mer om detta nedan. Det förekommer ett stort

jubilæumsglimt" (2003).

43. *Arbetsrätt i kvinnoperspektiv*, Nordiskt forskarsymposium i Rovaniemi 5-9.9.1983, Rovaniemi 1985.

44. Nätverket presenterades i *Retfærd* nr 81 (1998) av Ulrika Andersson & Lotta Wendel, "Presentation av Nätverket Gränsöverskridande Kvinno rätt". Den omnämnda publikationen är Kevät Nousiainen m.fl. (red.) (2001), *Responsible Selves. Women in the Nordic legal culture*, Dartmouth.

antal aktiviteter av olika karaktär. Min bild är emellertid att det till stor del hänger på engagerade individers och grupper av individers initiativ och inte på ett intresse som har en självklar plats inom det ordinarie rättsvetenskapliga utbudet. Flertalet forskare inom fältet är aktiva i internationella forsknings-sammanhang och detta bidrar till fältets styrka. Internationellt är kunskaps-fältet väl etablerat.⁴⁵ Det finns ett stort antal publikationer med ambition att ge en översikt över fältet. Ett nyligen utgivet exempel är volymerna *Feminist Legal Studies I–IV* från 2009.⁴⁶ Det finns ett stort antal tidskrifter inom kunskapsfältet, exempelvis *Feminist Legal Studies*.⁴⁷ Många forskare runt om i världen har akademiska positioner i ämnet *feminist legal theory, philosophy* eller *jurisprudence*.

Kunskapsfältet har delvis en dubbel vetenskaplig hemvist. Det är en del av rättsvetenskapen såväl som en del av kön/genusforskningen. Gränsdragningen mellan genusrättsvetenskapen och övrig rättsvetenskap är tämligen otydlig. En förklaring kan vara att rättsvetenskapen rent generellt är otydlig såväl i sina konturer som i sitt syfte och innehåll. Det vanliga är att rättsvetenskapens olika kunskapsfält sorteras utifrån rättssystemets olika delar, såsom sker i den juridiska utbildningen och i den juridiska praktiken. "Rättsvetenskapen omfattar [...] i första hand särskilda juridiska discipliner, t.ex. civilrätt, statsrätt [...]"⁴⁸ Med en sådan syn är det naturligt att försöka avgränsa genusrättsvetenskapen utifrån delar av rätten eller en bestämd persongrupp.

Rättsvetenskap är fortfarande i stort sett liktydlig med rättsdogmatik, eller annorlunda uttryckt, att rättsdogmatik är normen.⁴⁹ Rättsdogmatik gör ingen principiell skillnad mellan rättsvetenskap och praktisk juridik. Rättsdogmatikens syfte är enligt Peczenik: "Varje särskild disciplin består huvudsakligen av rättsdogmatik vars huvuduppgift är att tolka och systematisera gällande rätt."⁵⁰ Hur stämmer detta syfte med syftet inom genusrättsvetenskapen? Inte alls, och skillnaden i syfte gör att avgränsningen gentemot rättsdogmatik borde vara enkel att göra.

En tidig definition av kunskapsfältet, som det ofta refereras till, är Tove Stang Dahls: "Kvinnerettens formål er å beskrive, forklare og forstå kvinners

rettslige stilling, med særlig sikte på å bedre kvinners stilling i retten og i samfunnet."⁵¹ I boken *Genusrättsvetenskap* diskuteras utvecklingen av kunskapsfältet över tid och dess förändring från kvinno rätt till ett forskningsperspektiv som inkluderar men också går utöver *kvinnerettens* syfte.⁵² Kunskapsfältet definieras där som ett särskilt "forskningsperspektiv på rätten och ett kunskapsområde inom rättsvetenskapen". Det är framför allt samband mellan kön och rätt som intresserar forskarna inom fältet. Genusbegreppet används för att problematisera och synliggöra detta samband. Det finns också ett emancipatoriskt syfte, nämligen att jämställdhet ses som ett grundläggande demokratiskt mål för samhället och som ett centralt rättsligt värde. Forskningens syfte är att bidra till uppnåendet av detta mål.⁵³

Genusrättsvetenskapens syfte är således ett helt annat än rättsdogmatikens syfte. Att dessa traditioner ibland sammanfaller vad gäller begreppsanvändning och metoder är enligt min uppfattning inte tillräckligt för att hävda att genusrättsvetenskapen kan inrymmas i rättsdogmatiken. Snarare ser jag dem som två sinsemellan olika kunskapsfält som båda tillhör den akademiska disciplinen rättsvetenskap. Rättsdogmatiken utmärks framför allt av, i alla fall i sin mest konsekventa form, att den tar objektet för givet. Det gör inte genusrättsvetenskapen. Att det i praktiken varierar i vilken utsträckning man tar objektet för givet har inte med den principiella avgränsningen att göra utan med att tillhörighet och avgränsningar inte alltid är stringenta.

Vilket av ovanstående syften man har avgör vidare synen på kunskapskällorna och hur man rent konkret använder dem.⁵⁴ I genusrättsvetenskapen kritiseras rätten såväl i sin utformning som i sin tillämpning utifrån kön/genus som relevant faktor. I "rätten" som föreställning ingår olika typer av rättskällor, däribland det som inom rättsdogmatik brukar kallas doktrin. Doktrin är en be-teckning som används inom det rättsdogmatiska kunskapsfältet för rättsvetenskaplig forsknings kunskapsproduktion som en av de rättskällor som används för att fastställa gällande rätt, i rättskällehierarkin dock som en av de minst viktiga. När andra forskares verk används som doktrin görs det vanligen på samma sätt som andra rättskällor, nämligen som auktoritativa tolkningsdata. Mycket sällan synliggörs och problematiseras att det är en forskares (subjektiva) uppfattning som uttrycks. Konkret tar det sig uttryck i att referensen i den löpande texten inte synliggör avsändaren, vilket är vanligt inom andra

51. Tove Stang Dahl (1985), *Kvinnerett I*, Oslo, s. 21.

52. Gunnarsson & Svensson (2009), s. 24 ff.

53. Gunnarsson & Svensson (2009), s. 11.

54. Håkan Gustafsson (2002), *Rättens polyvalens: en rättsvetenskaplig studie av sociala rättigheter och rättsäkerhet*, Lund; Svensson (2007).

45. Bottomley (2004), s. 29.

46. Joanne Conaghan (red.) (2009a).

47. *Feminist Legal Studies* är en internationell tidskrift inom kunskapsfältet, huvudsakligen lokaliserad till University of Kent och publicerad av Springer.

48. Aleksander Peczenik (1995), *Vad är rätt? Om demokrati, rättsäkerhet, etik och juridisk argumentation*, Stockholm, s. 312.

49. Gunnarsson & Svensson (2009).

50. Peczenik (1995), s. 312.

vetenskapliga discipliner. Referensen används som en auktoritativ källa för hur gällande rätt bör tolkas. Det kan se ut så här i en text: *Med saklig grund för uppsägning menas X. (fotnot till prop. x och B-sön, s. x)*

Ett sätt att i stället synliggöra att rättsvetenskapliga forskares kunskap är kunskapsproduktion och inte auktoritativa rättskällor (som de visserligen kan vara och kanske bör vara för en praktiserande jurist), är att contextualisera referensen. I löpande text kan det se ut på följande sätt: *B-sön menar att paragraf x ska tolkas på följande sätt (B-sön, s. x)*. Att göra på detta sätt är vanligare inom genusrättsvetenskaplig forskning än inom rättsdogmatisk.

Med en bas i rättsvetenskap har genusrättsvetenskapen lyft in teorier, metoder och begrepp från andra vetenskaper, inte minst från genusvetenskapen, och därigenom bidragit till att förändra rättsvetenskapen.⁵⁵ Men hur avgränsas genusrättsvetenskapen i förhållande till annan genusvetenskap? Denna fråga verkar inte ha diskuterats i någon nämnvärd utsträckning. Kanske är behovet av en avgränsning inte lika påfallande i detta avseende. Rättsvetenskapliga forskare har framför allt ett behov av att definiera in sig i den rättsvetenskapliga miljön av såväl innehållsliga som strategiska skäl. Eva Schömer har emellertid påpekat risken med att avskärma sig från övrig genusvetenskaplig forskning och hon menar att det finns mycket att hämta, inte minst inom intersektionalitetsforskningen.⁵⁶ Frågan är om det motsatta intresset finns. Schömers påpekande bekräftar att det framför allt är genusrättsvetenskapen som tagit intryck av annan genusvetenskaplig (eller feministisk) forskning och inte så mycket tvärtom. Möjligen skulle en avgränsning i förhållande till genusvetenskapen kunna underlätta ett ömsidigt utbyte mellan kunskapsfälten.

4. Hur kommuniceras fältet?

Aspekter av hur ett kunskapsfält kommuniceras är dess namn, under vilka nyckelord eller klassifikationer man finner kunskapen och vilket innehåll som förmedlas som kunskapsfältets kunskap.

NAMNET

Kärt barn har många namn, brukar det heta, och med det avses vanligen något positivt. För ett kunskapsfält kan det emellertid vara ett problem. Som

påpekats ovan finns det flera aspekter av ett kunskapsfältets avgränsning och kodifiering. Det handlar om att ämnet "sätter sig" i en akademisk miljö, i publikationer och i forskningsaktiviteter, att det finns en tradition som kan vidareutvecklas, att det går att söka forskningsmedel, att det finns kompetenta bedömare och att forskare inom fältet synliggörs i referenser och citeringar. Det är även betydligt lättare att finna kunskap om man vet vad man ska söka efter. *Vilket* namn som väljs är kanske mindre viktigt än att det finns ett gemensamt namn, även om namnet i sig signalerar innehållet. Bottomley menar att namnfrågan är central, även vilket namn som väljs. "Legal feminism"⁵⁷ står enligt henne för ett exkluderande och ortodoxt formerande, medan namnet "feminist scholarship on law" betonar pluralismen inom fältet.⁵⁸

I ett nordiskt forskningssammanhang används bl.a. genusrättsvetenskap⁵⁹, kvinnorrätt⁶⁰, feministisk rättsvetenskaplig forskning⁶¹, feministisk ansats⁶², könsperspektiv⁶³, *feminist legal theory* eller *jurisprudence*⁶⁴. I Norge och Danmark är det mer vanligt med kvinnorrätt eller, på senare år, kön och rätt. I Sverige och Finland används ofta genus och rätt eller genusrättsvetenskap.⁶⁵ Valet av term för det kunskapsfält som forskaren definierar sig tillhöra är inte alltid motiverat men verkar vara kopplat till vilka referenser forskaren använder.⁶⁶

57. Detta namn översatt till danska (retsfeminism) använder Stine Jørgensen, visserligen i pluralform, se Jørgensen (2011).

58. Bottomley (2004).

59. Gunnarsson & Svensson (2009); Monica Burman (2007), *Straffrätt och mäns våld mot kvinnor: Om straffrättens förmåga att producera jämställdhet*, Uppsala.

60. Hege Brækhus (1996), *Mor kan ikke bli syk. Om uførepensjon til husmødre etter folketrykkeloven – i ett kvinneverdighetsperspektiv*, Oslo; Anne Hellum (1998), *Women's Human Rights and Legal Pluralism*, Oslo; Elisabeth Vigerust (1998), *Arbeid, barn og likestilling: rettslig tilpasing av arbeidsmarkedet*, Oslo; Ragnhild Vada (2007), *Satsing på kvinner som næringsutøvere: næringsrettede økonomiske støtteordninger som likestillingsfremmende tiltak*, Bergen; Helga Aune (2009), *Deltidsarbeid: verner mot diskriminering på strukturelt og individuelt grunnlag*, Oslo; Ingunn Ikedahl (2010), *Securing women's homes: The dynamics of women's rights at the international level and in Tanzania*, Oslo; Kerstin Berglund (2007), *Straffrätt och kön*, Uppsala; Jørgensen i denna volym.

61. Jenny Julén Votinius (2007), *Föräldrar i arbete: en kritisk undersökning av småbarnsföräldrars arbetsrättsliga ställning*, Göteborg.

62. Nilsson (2007).

63. Se Trine Baumbach i denna volym.

64. Laura Carlson (2007), *Searching for Equality, Sex Discrimination, Parental Leave and the Sedish Model with Comparisons to EU, UK and US law*, Uppsala.

65. Se Niemi i denna volym.

66. Svensson (2009a).

55. Jørgensen (2011), s. 673.

56. Eva Schömer (2009), "Recension: Åsa Gunnarsson och Eva-Maria Svensson, *Genusrättsvetenskap*", *Rettferd Årgång* 32, 2009, nr 4/127.

När nordiska forskare översätter sitt kunskapsfält till engelska blir det vanligen *Women's Law* eller *Feminist Legal Studies*.⁶⁷

När kunskapsfältet uppträder som ämne i den akademiska utbildningen tillkommer ännu fler benämningar. Följande termer används i utbildnings-sammanhang; juridik och kön (Umeå), kön och rätt (Lund), rätt och genus (Örebro), kvinnorrätt (Oslo, Helsingfors), law and gender (Uppsala) och genusrättsvetenskap (Göteborg, Helsingfors). I undervisningssammanhang verkar det också som att nya avgränsningar av rätten vinner terräng, som t.ex. (anti)diskriminerings- og likestillingsrett (Tromsø, Oslo), diskriminerings-juss⁶⁸ och jämställdhetsrätt⁶⁹.

Det är inte bara en fråga om olika språkliga uttryck för samma sak. Det finns också innehållsliga skillnader. Fältet har förändrats över tid, det har breddats och i dag består det av flera olika riktningar. En förklaring till att flera olika namn används är förstås att fältet är nordiskt. Att det är nordiskt innebär för det första att flera olika språk används och att dessa språk inte har helt korrelerande termer och därmed inte heller begrepp. För det andra innebär den nordiska bredden att kunskapsfältet möter delvis olika akademiska och politiska kontexter. Ytterligare en språklig komplikation är att när fältet, som har stark internationell koppling, ska översättas till engelska finns också motsvarande spännvidd i de engelska termerna.

Kunskapsfältets utveckling beskrivs ofta i form av tre faser.⁷⁰ Dessa fasar ser överensstämmer ofta med beskrivningen av utvecklingen av den generella forskningen om kön/genus. I Sverige är numera genusforskning den överordnade termen medan könsforskning är motsvarande överordnade term på nordisk basis.⁷¹ Kunskapsfältet indelas även utifrån olika angreppsvinklar, exempelvis i en dogmatisk, en empirisk och en politisk gren.⁷²

67. Tove Stang Dahl gav ut *Women's Law: An Introduction to Feminist Jurisprudence*, Oxford på engelska 1988. De tre antologierna utgivna av Ashgate (*Responsible Selves, Nordic Equality at a Crossroads, Exploiting the Limits of Law*) använder samtliga namnet Feminist legal studies. Under utgivning är Ruth Nielsen, Christina D. Tvarnø & Lynn M. Rosesberry (red.), *Scandinavian Women's Law in the 21st Century*, København.

68. Se Aune i denna volym.

69. Gunnarsson & Svensson (2009), s. 63 ff.

70. Gunnarsson & Svensson (2009), s. 20ff; Berglund (1997); Ketscher (2000).

71. Se t.ex. NIKK, Nordisk Institutt for Kunnskap om Kjønn (www.nikk.no).

72. Agnete Weis Bentzon & Torben Agersnap (2000), "Forskningsstrategier og forskningsmetoder indenfor kvinderetten". I: *Strategier og kontrakt for økonomi og kærlighed, 10.2 Nordiska Kvinnjuristmötet*, Gudrun Nordborg, Karin Ågren & Eva Nilsson (red.). Uppsala; Jørgensen (2011).

Genus/könsforskningen skär genom många vetenskapliga disciplin gränser. Det har utvecklats som ett eget "tvärande" kunskapsfält men (som särskilda kunskapsfält inom sina respektive "moderdiscipliner". Den i vetenskap som studerar samband mellan kön/genus och rätt är dels ett område av rättsvetenskapen, dels ett "tvärande" kunskapsfält som går ut: rättsvetenskapen och som i sig tar in andra vetenskapliga disciplinerna te metoder och begrepp.

Jämfört med rättsvetenskapen är kunskapsfältet som studerar samband mellan kön och rätt mycket ungt, även om det som Anna Christensen hävdar följer den gamla kunskapsstrukturen för rättsvetenskapen⁷³. Fältets utveckling knyter också an till kvinnorörelsens historia och till den rättsliga utvecklingen. Feminismens tre vågor är en sådan metafor som har sin utgångspunkt i i norörelsen även om dess utveckling har påverkat samhällets institutioner minst den vetenskapliga kunskapen. När kunskapsinnehållet är i fokus: de tre vågorna, i alla fall i en svensk kontext, (adderande) kvinnoforskning (kritisk/omvärderande) feministisk forskning och (heterogen inkluderande) kvinno- och feministisk men också queer-, mans- och jämställdhetsforskning. För rättsvetenskapens del blir detta kvinnorrätt, feministisk genusforskning. För rätten och genus och rätt, samtliga kan hänföras till genusvetenskap, enligt Gunnarsson och Svensson.⁷⁴ Också Jørgensen delar i som hon kallar *retsfeministiske bidrag* i tre olika grupper beroende på teorier och metodologisk inriktning, nämligen i *politisk retsfeminisme*, *epistemologisk feminisme* och *dogmatisk feminisme*.⁷⁵

Ketscher har fokus på kunskapsfältets utveckling när hon talar om de faser som pionjärfasen (från mitten av 1970-talet till början av 1980-talet), arbetsfaser (fram till början av 1990-talet) och därefter institutionaringsfasen.⁷⁶ I den senare fasen visar Ketscher att doktorsavhandlingar kommer, att ämnet får en fast förankring i den akademiska organisationen (såväl som eget ämne och som perspektiv i andra ämnen) och att rättstillämpningen får ett ökat behov av kunskap om kvinnors rättförhållanden. Ketschers perspektiv, när hon ser kunskapsfältets institutionalisering, är framför allt norska och danska kvinnorrättens. Hellum bekräftar i denna volym också den av att den kvinnorrättsliga traditionen framför allt i Norge har haft f.

73. Christensen (1986).

74. Gunnarsson & Svensson (2009), s. 24 ff.

75. Jørgensen (2011), s. 668 ff. Denna indelning är delvis överensstämmande med Bentzons & Agersnaps, se ovan.

76. Ketscher (2000), s. 170 ff.

gång vad gäller att formera fältet. I Sverige och Finland har det också under den tredje fasens motsvarande period producerats doktorsavhandlingar inom fältet, ämnet har blivit obligatoriskt i juristutbildningen (i Sverige) och det produceras god forskning som publiceras på internationella förlag. Trots detta vill jag ändå hävda att kunskapsfältet är relativt ottydligt vilket inte gynnar vidareutvecklingen av fältet i flera avseenden.

HUR HITTA MAN FORSKNING INOM FÄLTET?

Att hitta tidigare forskning är A och O, men på det aktuella kunskapsfältet är det inte helt lätt. Det är ett problem att kunskapsfältet saknar ett gemensamt namn. För att finna befintlig forskning behöver man vara tämligen kreativ vad gäller sökord.

Söker man i bibliotekskataloger efter rättsvetenskaplig köns- eller genusforskning är det inte säkert att man hittar särskilt mycket. Det finns få givna klassifikationskoder att söka efter. Två exempel får illustrera detta. I det klassifikationsystem som används på svenska bibliotek (SAB) finns klassifikationskoderna för *juridik* under bokstaven O (sambälls- och rättsvetenskap). Exempelvis har rättsvetenskap Oe. Det finns under Oe ingen särskild klassifikationskod för genusrättsvetenskap och inte heller någon annan som innehåller förleden kvinno-, mans- eller köns-. Det går därför inte att söka efter litteratur på det aktuella kunskapsfältet. Enda möjligheten är att söka på de forskare eller titlar som man redan känner till. I Norge är det betydligt lättare, *kvinnerett* är en klassifikation i BRISYS och har ett så kallat L-nummer. Därutöver finns flera *emneord* som inryms i klassifikationen *kvinnerett*. Det norska klassifikationsystemet är emellertid inte nationellt utan varje universitetsbibliotek har sina varianter av BRISYS. I Tromsø finns t.ex. *kvinnerett* i L-nummer 151.1-153.9.

Vad gäller doktorsavhandlingar med köns- eller genusperspektiv finns särskilda databaser i Finland, Norge och Sverige. I Finland finns databasen Minna för *doktorsavhandlingar i kvinno-, mans- och genusforskning*.⁷⁷ I Norge innehåller databasen Kilden (Informasjonssenter for kjønnsforskning) *doktorsavhandlingar med könsperspektiv*, 6 stycken juridiska.⁷⁸ I Sverige finns databasen GENA (GENusAvhandlingar) som en databas för *doktorsavhandlingar inom kvinno-, mans- och genusforskning* inom de kvinnohistoriska samlingarna (KvinnSam, nationellt bibliotek för genusforskning). I GENA finner man 14

doktorsavhandlingar i juridik.⁷⁹ I Danmark finns ingen särskild databas avhandlingar men det finns ett kunscapscentrum och forskningsbibliotek *kön, jämställdhet och etnicitet*, KVINFO, som har en databas i vilken man kan söka publikationer under ämnesordet *kvinderet*. Om man avgränsar sökningen danska språket får man 253 träffar. Jag har emellertid inte lyckats avgränsa söknigen till PhD- och doktorsavhandlingar. På Island finns ingen översikt över isländska avhandlingar med könsperspektiv.⁸⁰ Den svenska tvärvetenskapl databasen KvinnSam innehåller ett stort antal svenska och utländska genusvetenskapliga referenser från 1970 och framåt. Det enda sökord som refererar till det här aktuella kunskapsfältet är kvinnorätt. En sökning på detta ger emellertid väldigt få referenser till kunskapsfältet.⁸¹ Det är inte tydligt vilka sökord som går att använda. Databaserna använder olika termer. Det är kanske inte så konstigt eftersom det, som jag berört ovan, är något som också är fallet när kunskapsfältets egna aktörer sätter ord på sin forskning. Strategiskt viktig uppgift är, enligt min uppfattning, att se över sökord i kataloger och databaser, men också en diskussion om vilka nyckelord forskare använder för att forskningen ska bli lättfunnen och få stor spridning.

Sammanfattningsvis framträder bilden av den nordiska genus/könsforskningen i rättsvetenskap som ett svårfunnet och begränsat område med ett stort doktorsavhandlingar och dessutom som ett ottydligt avgränsat kunskapsområde med referenser till mycket annat och avsaknad av referenser till många publikationer inom fältet. Intressant att notera är att även genusforskningen generellt visat sig vara svårfunnen. "... (G)enusforskningens styrka – mångfald dess ofta tvärvetenskapliga karaktär och expansionen – är också det som utgör det grundläggande problemet för den som vill finna, inte bara vad som pågår området utan framför allt var forskningen pågår."⁸² Genusforskningen sågs samma gång vara ett väl etablerat och ett ottydligt kunskapsfält. Gäller detta också genusforskning inom rättsvetenskapen? Har situationen förändrats över t

79. Egentligen är det 15 stycken, men en av dem är i historia. De återstående är i kronologisk ordning: Eva-Maria Svensson (1997), Eva Schömer (1999), Karin Lundström (1999), Susanne Fransson (2000), Lotta Lerwall (2001), Vicki Paskalia (2004), Sari Kouvo (2004), Ulrika Andersson (2004), Jenny Julén Votinius (2007), Laura Carlson (2007), Monica Bergman (2007), Kerstin Berglund (2007), Jenny Westerstrand (2008) och Lena Wennberg (2008). Se NIKK:s hemsida, www.nikk.no/Finländska-avhandlingar-i-ny+data-bas.b7wblMra-ips

80. Några exempel: av mina publikationer är det endast en som finns med under sökordet kvinnorätt. Det finns bara en (i) dansk referens och elva (ii) norska.

82. *Genusforskning pågår. En kartläggning av i vilka institutionella miljöer forskning inom genusfältet bedrivs i Sverige*, Nationella sekretariatet för genusforskning, Rapport 2/07, s

77. Jag har inte funnit någon avhandling i kön och juridik.

78. Hege Brækhus (1995), Anne Hellum (1998), Elisabeth Vigerust (1998), Ragnhild Vada (2008), Helga Aune (2009) och Ingunn Ik Dahl (2010).

Min egen uppfattning är att tydligheten inte blivit bättre med åren. Hur tydligt och lättillgängligt är kunskapsfältet för nya studenter och unga forskare i dag?

ETT GEMENSAMT NAMN?

För att tydliggöra kunskapsfältet utifrån dagens mångsidiga innehåll kan man omvärdera de namn som hittills använts och försöka finna ett nytt gemensamt som bättre överensstämmer med innehållet än vad t.ex. kvinnorrätt gör i dag. Men om man nu ska ha ett gemensamt namn, vilket namn bör i så fall väljas? Man kan uttala sig normativt och argumentera för att vissa namn bättre passar för innehållet eller för de teorier och metoder som används. Det är lätt att konstatera att det på nordisk basis är svårt att finna ett namn som passar samtliga länders forskningstradition. Det är innehållsliga skillnader men också språkliga skillnader.

Ett alternativ är att välja det namn som flertalet faktiskt använder sig av. I arbetet med denna artikel och med denna volym diskuterades det i redaktionskommittén om ett gemensamt namn kan baseras på det vanligast förekommande namnet. En sökning gjordes med hjälp av sökverket Google på följande namn: genusrättsvetenskap, kön och rätt (kjønn og rett), feminist legal studies, gender and law samt kvinnorrätt (kvinnerett, kvinderet). En ny sökning på respektive exakt fras med trunkering gjordes (2011-03-08). Resultatet blev följande.

En sökning på svenska gav följande antal träffar: Kvinnorrätt* 10 900, Genusrättsvetenskap* 7 240, Kön och rätt* 94 900 och Genus och rätt* 36 700. En sökning på norska gav resultatet: Kvinnerett* 31 200, Genusrettsvitenskap* 0, Kjønn og rett* 56 200, Genus og rett* 8 träffar och på danska: Kvinderet* 19 100, Genusrettsvidenskab 0, Køn og ret 49 900 och Genus og ret 0 träffar. En sökning på finska/engelska namn gjordes vid ett senare tillfälle (2011-06-07): Naisoikeus (kvinnorrätt) 1 350, Oikeuden ja sukupuolen tutkimus (law and gender) 2 800 och Law and gender gav 27 500 träffar. En sökning gjordes även (2011-03-08) på de engelska termerna feminist legal studies, gender legal studies och gender and law. De förekom 178 000, 3 060 respektive 190 000 gånger.

Resultatet är tydligt. På danska, norska och svenska är kön och rätt (kjønn og rett, køn og ret) den vanligaste benämningen på nätet, medan det i Finland (på finska och engelska) är gender and law. På engelska förekommer feminist legal studies nästan lika många gånger som gender and law. Valet av namn på kunskapsfältet i denna volym gjordes utifrån vad som var vanligast, nämligen kön och rätt, vilket också var det som vi valde för konferensen i Tromsø 2009 (och som denna volym är slutresultatet av). När man talar om

kunskapsfältet i ett nordiskt sammanhang verkar kön och rätt vara att föredra. Jag har, trots detta, valt att använda mig av genusrättsvetenskap i denna text. Åsa Gunnarsson och jag introducerade detta namn i ett forskningsprojekt finansierat av Vetenskapsrådet 2005–2007 och vi valde även att använda det i boken med samma namn.⁸³ Ett argument för genusrättsvetenskap är att det tydligt signalerar att det inte handlar om ett rättsområde utan om ett forskningsperspektiv på rätten och ett kunskapsområde inom rättsvetenskapen. Ytterligare ett argument är att det handlar om konstruktioner av kön och om (makt)relationer mellan olika kön (eller för den delen andra grupper). Schömer har i sin recension av boken *Genusrättsvetenskap* kritiserat valet, begreppet är ”på intet sätt [...] odiskutabelt”.⁸⁴ Hennes argument är att begreppet kan leda till att ”genusvetenskapliga forskare inom rättsvetenskapen avskärmar sig från övrig genusvetenskaplig forskning”.⁸⁵ Det verkar också som att hon menar att det är precis vad som skett, ”(b)oken hade vunnit på om författarna hade knutit traditionella genusvetenskapliga frågeställningar och kopplat dem till fler perspektiv och förhållningssätt”.⁸⁶ Även om jag kan hålla med i sak, att det inte är bra om genusrättsvetenskapen avskärmar sig från övrig genusvetenskap, kan jag inte se att det är termen i sig som är anledningen till detta. Namnfrågan är viktig även om det inte är avgörande *vilket* namn som väljs. Men att fältet saknar ett *gemensamt* namn, vilket det än är, ser jag som ett problem. Det faktum att kunskapsfältet saknar ett gemensamt namn är *ett uttryck för och ett tecken på* att kunskapsfältet som sådant är otydligt och inte väl avgränsat.

Ett otydligt kunskapsfält riskerar för det första att osynliggöras, såväl bland forskare som definierar sig som tillhörande fältet som bland omgivningen. Vidare finns det en risk att kunskapsfältet står still och gör om samma saker och inte kommer vidare eftersom det är ett problem för varje ny forskare att få en bild av tidigare kunskap. Därmed blir det svårt att förhålla sig till och utveckla den kunskap som hittills producerats inom kunskapsfältet. Men att *förhålla* sig till tidigare kunskap innebär inte att man måste hålla med, tvärtom, det innebär att man ska ompröva och kritiskt granska den tidigare kunskapen för att utveckla den. Kunskap är en kollektiv process. I denna process är det väsentligt att se vilken kunskap som anses vara ”Kunskapen” med stort K, det

83. Se Vetenskapsrådets projektdatabas, [vrproj.vr.se/default.asp?funk=ss; Gunnarsson & Svensson](http://vrproj.vr.se/default.asp?funk=ss;Gunnarsson&Svensson) (2009).

84. Schömer (2009), s. 107.

85. Schömer (2009), s. 107.

86. Schömer (2009), s. 110. Det som saknas enligt Schömer är det intersektionella forskningsfältet.

som kan kallas tradition eller kanon. För den finns alltid, frågan är vilken den är? På vilka giganter skuldror står vi?

HUR SER TRADITIONEN UT?

Den kunskap som förmedlas inom ett kunskapsfält kan med Kuhns ord kallas "normalvetenskap".⁸⁷ Normalvetenskap är den kunskap som det råder konsensus om, den som inte (längre) är kontroversiell. Högskoleutbildning förutsätts vila på vetenskaplig grund⁸⁸ men den vetenskapliga grunden förutsätts vara något så när stabil.⁸⁹ I läroboken återges det som anses vara baskunskapen, den kunskap som det råder konsensus om inom fältet. Läroboken är därmed den tydligaste uttrycksformen för vad som är tradition inom ett ämne. Ett kunskapsfälts plats i en disciplin kan därför bedömas utifrån det material som en student möter i sin utbildning.

Även för en forskare finns normer för vilken typ av kunskap som man bör referera till. Dessa normer kan vara internationella, nordiska, nationella eller t.o.m. lokala för en viss juridisk miljö. Vad baseras dessa normer på? Vad är det som gör att viss kunskap anses vara väsentligt att referera till? Är det för att den är relevant för det egna ämnet, är det för att man använder sig av teorier eller metoder som andra använt sig av eller vad är det som avgör valen? Genom att studera vilka källor som forskare hänvisar till kan man få en bild av vad som anses vara den centrala kunskapen inom ett kunskapsfält. Vad är "kanon" i genusrättsvetenskapen? På vilka "giganter skuldror" står forskarna inom fältet? Vilken kunskapstradition förhåller sig den genusrättsvetenskapliga forskningen till?

I utbildningen

För att få en klar bild av *traditionen inom genusrättsvetenskapen* kan man till en början studera vad studenterna på juristutbildningar möter. Finns genusrättsvetenskapen över huvud taget som en del av det som studenterna förväntas ta del av? Om så är fallet, hur ser traditionen som förmedlas ut? Det första som slår en är att det finns väldigt lite av ett genusrättsvetenskapligt kunskaps-

87. Kuhn (1970).

88. I Sverige enligt högskolelagen och högskoleförordningen.

89. I en av Elsa Eschelssons rättsvetenskapliga texter från början av 1900-talet återfinns ett explicit uttalande om att studenterna inte bör få ta del av kontroverser inom rättsvetenskapen. Den framställning av juridiken som förmedlas till studenter skulle enligt Eschelsson vara en "utom tvister stående", se Eva-Maria Svensson (2011), *Forskaren Elsa Eschelsson. En modern civilist i tiden*, Stockholm, s. 93.

innehåll i juristutbildningarna. Kanon i juristutbildningen består i väldigt liten utsträckning av något könsperspektiv. Det torde vara fallet i alla de nordiska länderna. Flera studier har gjorts om förekomsten av genusperspektiv i den svenska juristutbildningen.⁹⁰ Dessa studier visar på en avsaknad av genusperspektiv och en hög grad av könsstereotypier som inte problematiseras i undervisningen. Det har också varit en fråga som bedömts i Högskoleverkets utvärderingar av juristutbildningen i Sverige.⁹¹ Utvärderingarna ska ses mot bakgrundem av att det 1999 infördes krav på könsrelaterad kunskap i juristutbildningen.⁹² Särskilda satsningar har gjorts för att förbättra situationen.⁹³

Det andra är att det är svårt att få en klar bild av innehållet i de inslag av genusrättsvetenskap som trots allt finns i juristutbildningarna. Eftersom juristutbildningen traditionellt varit uppbyggd kring delar av rätten, materiella rättsområden, och genusrättsvetenskapen snarare är ett perspektiv som kan anläggas på alla rättsområden är det svårt att skaffa sig en bild av kanon inom kunskapsfältet. Detta varierar emellertid mellan länderna. I Norge har kvinnorrätt funnits som ämne för kurser, men har på senare år ersatts av kurser i *likestillings- och diskrimineringsrett* (ges av Avdeling for kvinnerett, barnerett, likestilling- og diskrimineringsrett i Oslo, tidigare Avdeling for kvinnerett) eller *diskrimineringsrett* (Tromsø). På juristprogrammet vid Umeå universitet är det ett uttalat syfte att "ge studenten en vidgad förståelse för rättssystemet utifrån bl.a. mångfalds- och genusperspektiv" utöver att innehålla ett studium av rättsreglerna.⁹⁴ I Uppsalas juristutbildnings studiehandbok uttalas att genusperspektiv är ett av de kritiska perspektiv som används för att studenterna ska tränas i kritiskt

90. Anita Dahlberg (1993), "Androcentrin i juridisk utbildning". I: *Retlig polycentri* Peter Blume & Hanne Petersen (red.). København; JUSEK (2002), *Genusperspektiv i utbildningen*. En rapport från JUSEK:s studentsektioner, Stockholm; Anna Ardin (red.) (2007) *Tre granskningar av kurslitteratur på Uppsala universitet*. Uppsala studentkår; Sara Stridsberg & Jenny Westerstrand (2007), *Juristutbildningen i genusperspektiv*, Uppsala; se även Burman Svensson & Ågren (2003).

91. Se Högskoleverkets rapporter HSV 2000:1R *Rätt juristutbildning?*, HSV 2000:8R *Lärosätenas arbete med jämställdhet, studentinflytande samt social och etnisk mångfald*, HSV 2000:9 R *Goda exempel. Hur universitet och högskolor kan arbeta med jämställdhet, studentinflytande och social och etnisk mångfald*, HSV 2007:18 R *Utvärdering av jurist kandidatutbildningen samt grund- och forskarutbildningar i juridik, rättsvetenskap, handelsrätt och affärsrätt vid svenska universitet och högskolor*.

92. Burman, Svensson & Ågren (2003).

93. Eva-Maria Svensson & Ulla Eriksson-Zetterquist (2001), *Genus i utbildningen – ett förändringsprojekt på Handels högskolan vid Göteborgs universitet*, GRI rapport 2001:5, Göteborg; Nordborg, Ågren & Burman (2002).

94. www.jus.umu.se/utbildning/juristprogrammet/innehall-och-upplagg/

tänkande.⁹⁵ Utbildningsplanerna för Lunds och Stockholms juristutbildningar refererar examensordningens utbildningsmål i vilka ingår bl.a. krav på kunskap om områdets vetenskapliga grund samt insikt i aktuellt forsknings- och utvecklingsarbete, samt kunskap om samhälls- och familjeförhållanden som påverkar kvinnors och mäns livsbetingelser.⁹⁶ Örebro och Göteborg har inget explicit om genusperspektiv. Hur det är i övriga nordiska länders juristutbildningar har jag inte utrett. Skillnaden mellan Sverige och övriga nordiska länder är att det finns ett lagstadgat krav på ett visst konslaterat innehåll i Sverige.

Förekomsten av läroböcker och översikter över ett kunskapsfält underlättar. Läroböcker som omfattar hela kunskapsfältet är *Kvinnor och rätt* av Lotta Westerhäll-Gisselsson från 1979, *Kvinnerett I och II*, redigerade av Tove Stang Dahl, utgivna 1985, *Kvinnors rätt* från 1989 skriven av Anita Dahlberg, Gudrun Nordborg och Elvy Wicklund, *Naisnäkukultia oikeuteen* från 1992, redigerad av Riitta Turunen, *Sukupoli ja oikeuden yhdenvertaisuus* av Kevät Nousiainen och Anu Pylkkänen från 2001 och *Genusrättsvetenskap* av Åsa Gunnarsson och Eva-Maria Svensson, utgiven år 2009. Vidare finns det ett antal nordiska och internationella antologier som använts som övergripande läroböcker.

Kunskapsfältet finns numera med som en av många rättsteorier eller -filosofier presenterat i rättsfilosofiska läroböcker som t.ex. i den alldeles nyligen utgivna danska läroboken *Retsfilosofi*. Kapitlet om "Feministisk retsteori" är skrivet av Stine Jørgensen.⁹⁷ Vidare innehåller till exempel den svenska läroboken *Rättsfilosofi* ett kapitel om kunskapsfältet,⁹⁸ liksom också den danska läroboken *Retsfilosofi, retsvidenskab og retskildelære* från 2004.⁹⁹

Därutöver finns det läroböcker i kunskapsfältet som är specifikt inriktade på vissa delar av rätten, som *Kvindearbejdsret* av Ruth Nielsen från 1979 och *Diskriminerings- og ligestillingsrett* från 2008, redigerad av Anne Hellum och Kirsten Ketscher. Det är svårt att få en överblick över vilka böcker som används på juristutbildningarna i Norden. Förutom de här nämnda förekommer ett stort antal artiklar och andra böcker än läroböcker utgivna såväl i de nordiska

95. www.jur.uu.se/LinkClick.aspx?fileticket=1jJDtARPltA%3d&tabid=1334&language=sv-SE

96. [www.juridicum.su.se/jurweb/utbildning/juristlinjen.asp?lang=swe; www.jur.lu.se/quickplace/relatedinfo/PageLibraryC12572FB00296C71.nsf/h_/E4B631A26DE32071C12576E1002B939C/\\$file/ajajup%202010-01-18.pdf](http://www.juridicum.su.se/jurweb/utbildning/juristlinjen.asp?lang=swe; www.jur.lu.se/quickplace/relatedinfo/PageLibraryC12572FB00296C71.nsf/h_/E4B631A26DE32071C12576E1002B939C/$file/ajajup%202010-01-18.pdf). Lund skriver människors livsbetingelser i stället för kvinnors och mäns. Stockholm följer examensordningens lydelse.

97. Jørgensen (2011).

98. Joakim Nergelius (red.) (2006), *Rättsfilosofi, samhälle och moral genom tiderna*, Lund.

99. Jens Ewald & Sten Schaumburg-Müller (2004), *Retsfilosofi, retsvidenskab og retskildelære*, København.

länderna som på internationella förlag. Den sammantagna bilden är att kano inom fältet är fragmenterad. Den gemensamma referensramen finns inte. E fortsatt studie av denna fråga ser jag som viktig, av skäl som kommer att utvecklas i det avslutande avsnittet.

I forskningen

Om nu kunskapsfältet är fragmenterat och otydligt i utbildningen, hur ser då ut i forskningen?

Hur introduceras nya forskarstuderande i kunskapsfältet? Vilken litteratur blir de rekommenderade att ta del av? Vilken kunskap är utgångspunkten för dem i formulering av forskningsprojekt och för deras studier? Finns det doktorandkurser på nationell, nordisk eller internationell basis?

Utan att kunna besvara dessa frågor i detalj, det förutsätter en omfattande empirisk studie, menar jag att det är viktigt ur kunskapsbildningssynpunkt att frågorna på sikt studeras. Min bild av situationen är att det inte finns något regelbundet återkommande utbud och inte heller någon kontinuerlig utveckling av ett sådant utbud. Det finns så klart ambitiösa handledare som introducerar nya doktorander i kunskapsfältet, det finns ambitiösa insatser i form av seminarier och kurser, det förekommer konferenser där forskare inom fältet kan träffas, men det är mer av ad hoc-karaktär än att det är en del av det ordinarie och kontinuerliga utbudet. Min egen erfarenhet av att hålla föreläsningar för forskarstuderande i ämnet genusrättsvetenskap på olika juriska fakulteter och institutioner är att det oftast är frågan om en föreläsning av många i en doktorandkurs som ska ge en överblick över rättsvetenskap som helhet. Att föreläsaren ofta är en som kommer utifrån tyder också på att det är ett kunskapsfält som den egna institutionen saknar kompetens i. En föreläsning på två timmar kan knappast ge annat än en översiktlig information om att kunskapsfältet finns. Det finns orter där situationen är bättre för att det finns en eller flera kompetenta forskare inom fältet, men problemet verkar vara att ämnet inte "sätter sig" i organisationen.

En sak som man också bör komma ihåg är att forskarutbildning generellt sett är en relativt sent tillkommen företeelse inom rättsvetenskaplig forskning. Också utbildningen på forskarnivå präglas av detsamma som grundutbildningen, nämligen den rättsdogmatiske traditionen inom vilken objektet tas för givet och där syftet är att fastställa gällande rätt. Vidare uppfattas inte forskningens roll som så mycket annorlunda än praktikerns.¹⁰⁰ Till detta kommer också att metoddiskussioner vanligen begränsas till frågan om vilket material so-

100. Gunnarsson & Svensson (2009), s. 91 ff.

används. Inte ens olika möjliga praktisk-juridiska tolkningsmetoder diskuteras vanligen, än mindre olika vetenskapliga metoder eller teorival. Genusrättsvetenskaplig forskning går ofta längre än annan rättsvetenskaplig forskning i dessa avseenden, men jag menar ändå att det kan bli ännu bättre.

Ett sätt är att genom forskningsöversikter klargöra vilka referenser forskare med ett genusrättsvetenskapligt perspektiv använder. Referenser till internationella forskare inom fältet är vanliga. I ett större vetenskapligt sammanhang är detta positivt. Internationalisering är ett nyckelord i de utvärderingar av forskning som görs i dag.¹⁰¹ Internationalisering handlar om kunskapsutbyte och samarbete och antas, mer eller mindre utan ifrågasättande, vara positivt. För kunskapsfältet i fråga är det internationella kunskapsutbytet och influenserna från andra delar av världen, enligt min mening, stort med rättsvetenskapliga mått mätt. Denna bild bekräftas av mängden av internationella referenser som forskarna använder. För några år sedan, i samband med författandet av boken *Genusrättsvetenskap*, gjorde jag en översiktlig genomgång av referenserna i ett stort antal nordiska böcker inom fältet. De allra vanligaste referenserna till internationella, engelskspråkiga *feminist legal scholars* var (i alfabetisk ordning) Margaret Davies, Mary Joe Frug, Catharine MacKinnon, Ngaire Naffine, Frances Olsen och Carol Smart (rättssociolog). En fransk filosof förekomm också i stor utsträckning, Simone de Beauvoir. Det är vidare vanligt inom fältet att använda nordiska källor. Den vanligaste använda nordiska referensen är troligen Tove Stang Dahls *Kvinnerett I* från 1985. Hänvisningar till internationella källor tenderar att vara mindre relevanta ju mer materiellrättslig och/eller rättsdogmatisk forskningen är, medan det motsatta är fallet om forskningen är av mer teoretisk karaktär.

Ett annat sätt att få en bild av vilken genusrättsvetenskaplig litteratur som refereras till är att söka på författare i en internationell citeringsdatabas som Social Sciences Citation Index (ssci) på ISI Web of Knowledge. Man hittar få citeringar av nordiska genusrättsvetare, men min bild är att jämfört med andra rättsvetare står sig genusrättsvetarna väl. Nordisk rättsvetenskap är generellt sett sällan citerad i internationella publikationer, vilka ssci främst mäter. Det är påfallande lite nordisk rättsvetenskap som återfinns i databasen. Flera av de citeringar som trots allt finns var gjorda av andra nordiska forskare. Man kan även söka efter publikationer på ämne. En sökning på *gender legal studies*, alla språk men avgränsat till ämnesområdet *law*, gav 409 träffar, en sökning på *feminist legal studies*, i övrigt detsamma, gav 187 träffar (2011-

06-28). Om man i stället väljer svenska språket på de två senaste sökningarna får man ingen träff. Det är svårt att få en överblick över vilka publikationer det är som återfinns på ISI Web of Knowledge, men eftersom betydelsen av bibliometri inom akademien ökar av olika anledningar finns det skäl att ha en strategi för att genusrättsvetare i Norden ska komma med i dessa databaser. I forskningsansökningar ska det normalt sett finnas med en forskningsöversikt. Ett sätt att synliggöra kanon skulle kunna vara att studera vilken forskning som refereras till i ansökningar om externa forskningsmedel.

Att synliggöra vilka texter som tillhör en kanon är en viktig uppgift i arbetet med att tydliggöra ett kunskapsfält, inte primärt för att en sådan har värde i sig utan för att få en uppfattning om kunskapens innehåll.

5. Att ompröva och vidareutveckla kunskapsfältet

Syftet med begreppet kunskapsbildning är, som sagts tidigare, att synliggöra den process som alltid sker, oavsett om den är medveten eller inte. Att kunskap formuleras, presenteras, förankras, reproduceras och utmanas innebär att varje kunskapssökande alltid utgår från något. Som rättsvetenskaplig forskare delar man en hel del kunskap med andra inom samma fält, en hel del av denna kunskap tas för given och får därmed verkan av "sanning" även om man i kunskapssteoretisk mening inte med detta behöver utgå från att det finns en kunskapssteoretisk mening. Kanon har använts som ett begrepp för att teoretiskt fånga den kunskap som i kunskapsbildningen kommuniceras inom kunskapsfältet och i förhållande till omgivningen. Min avsikt med detta begrepp är inte att uttala mig normativt om att vi bör ha en kanon. I stället hävdar jag att det alltid finns en sådan, men att den ofta är osynlig. Vi förhåller oss alltid till något, men till vad? Vidare, att man inom ett kunskapsfält refererar till olika källor är inget problem i sig, men det är ett problem om det inte tydligt framgår *varför* man valt det ena och inte det andra. Som forskare har man, enligt min uppfattning, ett ansvar för att ha en överblick över tidigare utförd *relevant* forskning och tala om för andra varför man väljer att använda sig av viss forskning men inte annan. En forskningsöversikt där man navigerar sig fram till sin egen position är ett önskemål, enligt min uppfattning. Detta är att sticka ut hakan och jag är medveten om att jag själv riskerar att kritiseras för att jag inte nämner all forskning som är relevant. Men min poäng är inte att kritisera enskilda forskare som inte gör fullständiga forskningsöversikter. I stället är min poäng att vi kollektivt borde lyfta fram den forskning som görs inom kunskapsfältet för att den ska bli mer synlig och mer känd och så att vi och andra intresserade forskare lättare ska få tillgång till densamma. Det finns

101. Sådana utvärderingar har gjorts och görs i alla nordiska länder och de juridiska fakulteterna och institutionerna är en del av sådana större eller mindre utvärderingar.

ett kollektivt ansvar för att synliggöra och utveckla kunskapsfältet som faller på alla som vill definiera sig som tillhöriga det.

Kravet på denna kollektiva kunskapsöverföring är så mycket viktigare då den dominerande kunskapssynen inom fältet är att kunskapen är socialt konstruerad och kontextuell.¹⁰² Det är inte bara objektet rätten som uppfattas som socialt och kontextuellt, dvs. skapat av människor och möjligt att förändra, utan också kunskapen om objektet, dvs. rättsvetenskapen som sådan. Detta sammantaget ställer höga krav på att forskaren redovisar sina utgångspunkter för forskningen.¹⁰³

En central del i kunskapsbildning är kritisk reflektion av tidigare kunskap. Artikeln inleds med en parafisering av Newtons uttalande om att ny kunskap läggs till tidigare uppnådd kunskap och att den totala kunskapen därmed ökar. Den kunskapssyn som låg till grund för Newtons devis om att han såg längre än tidigare vetenskapsmän var kumulativ. Genom att stå på skuldrorna på andra lärda (män) kunde man nå ännu högre upp på kunskapens berg. Denna kunskapssyn, att ny kunskap läggs till gammal och att kunskapen på så sätt ökar, ifrågasattes på 1960-talet av Thomas Kuhn. Han menade i stället att kunskapen förändras då vetenskapen snarare består av paradigmer som avlöser varandra när tillräckligt många eller avgörande felaktigheter visats belasta föregående paradigmer. Kuhn talade om skiften mellan paradigmer över lång tid, men tankesättet kan även användas (och har så gjorts) för andra mindre skiften i kunskapssyn inom ett kunskapsfält. Kuhns idéer är också en del av en tradition där man ser kunskapsutvecklingen utifrån en social kontext. Olika historiska och kulturella sammanhang påverkar vilken kunskap vi "behöver" och vilken kunskap vi "bildar".

Att forskare alltid förhåller sig till en kunskapstradition innebär alltså inte givet att man har en kumulativ kunskapssyn. Det innebär bara att all kunskap utgår från någon (för)kunskap. Det är detta som man inom den hermeneutiska traditionen kallar för fördom eller förförståelse.¹⁰⁴ Eftersom det inom den rättsdogmatiska traditionen som rättsvetenskapliga forskare är inskolade i är vanligt att den auktoritativa och förgivettagna förkunskapen är "tyst" och implicit och ses som mer eller mindre objektiv blir det viktigt att den synliggörs, trots att detta i ett vetenskapligt sammanhang kan tyckas vara självklart.

102. Gunnarsson & Svensson (2009), s. 123.

103. Gunnarsson & Svensson (2009), s. 99 ff.

104. Inom nordisk rättsvetenskap är det, förutom Tove Stang Dahl, David Doublet och kretsen kring honom som framför allt argumenterat för en hermeneutisk förståelse inom rättsvetenskapen.

Det första steget blir alltså att synliggöra vilka axlar vi står på, för att kunna ta nästa steg (som inte givet går i riktning uppåt).

Nästa steg i kunskapsbildningen är att inom kunskapsfältet ompröva redan uppnådd kunskap genom kritisk reflektion. Niemi tar i denna volym upp två sådana exempel på intern kritik. Hon är, liksom jag, positiv till att det sker, även om det i dessa två exempel kan ifrågasättas om i alla fall delar av den bild som målas upp för att kritiserar är en rimlig bild. Motsvarande synpunkter har jag framfört gentemot en avhandling av Susanne Dodillet.¹⁰⁵ I beskrivningen och analysen av hur tysk och svensk syn på prostitution legat bakom och påverkat hur man valt att rättsligt reglera denna har Dodillet målat upp en bild av två motpoler, en tysk liberal och en svensk radikalfeministisk med paternalistiska drag. Denna bild osynliggör i själva verket den teoretiska grund som starkt präglat den svenska inställningen, nämligen genusystemet. Westerstrand har i sin avhandling kallat den svenska hållningen för kontextuell.¹⁰⁶ Den interna kritiska diskussionen är viktig i sig, men kan naturligtvis göras på olika sätt utifrån olika syften. Även en kritisk studie bör redovisa sina utgångspunkter och antaganden.

En möjlig väg till att utveckla kunskapsfältet är att utnyttja de skillnader som finns inom kunskapsfältet i Norden. Den uppfattning som tidigare Ketscher gett uttryck för är att det finns en västnordisk och en östnordisk genusrättsvetenskap.¹⁰⁷ Den västnordiska *kvinnorättsforskningen* uppvisar en rättsdogmatisk orientering som är klart annorlunda än den östnordiska. I den rättsdogmatiskt präglade västnordiska forskningen används begreppsutveckling och tolkning offensivt för att främja bestämda kvinnorättsliga värderingar, enligt Ketscher.¹⁰⁸ Den kan därmed beskrivas som rättspositivistisk i det att den syftar till att föreslå rättsliga reformer, ett karaktärsdrag som för övrigt också tas upp av Bottomley som kännetecknande för den *legal feminism* som hon är kritisk till.¹⁰⁹ Den östnordiska är i högre grad präglad av teori- och begreppsutveckling och använder genusbegreppet för att analysera konstruktioner av kön. Den söker företrädesvis strukturella förklaringar och är snarast pessimistisk i sin tro på rätten som medel för att uppnå förändringar.

105. Se Eva-Maria Svensson (2009b), "Recension av Susanne Dodillet: *Är sex arbete? svensk och tysk prostitutionspolitik sedan 1970-talet*". I: *Tidskrift för genusvetenskap* (tgv) nr 2-3 2009; Susanne Dodillet, "Replik", samt Eva-Maria Svensson, "Gemensamt angående replik". I: *Tidskrift för genusvetenskap* (tgv) nr 3 2010.

106. Westerstrand (2008).

107. Ketscher (2000).

108. Ketscher (2000), s. 183 ff.

109. Bottomley (2004).

I arbetet med denna antologi har bilden av dessa två olika traditioner bekräftats. Båda studerar samband mellan kön och rätt, men medan man i Danmark och Norge har fokus på rätt, har man i Sverige och Finland mer fokus på kön. Ofta används det analytiska och abstrakta begreppet genus som ett sätt att markera att kön inte är något naturligt, utan konstruerat. Emellertid är detta inte entydigt, även kön kan förstås som konstruerat samtidigt som det också används för att synliggöra den materialitet som kvinnor (och män) erfår rent kroppsligt. Att tala om kön/genus som en konstruktion riskerar att leda till svårigheter att vetenskapligt hantera fysiska individers erfarenheter. Att tala om kön (kvinnor och män) riskerar att leda till att betydelsen av ett visst kön tas för givet. Själva förändringen, att växla mellan kön och genus, kan därmed bli ett sätt att undvika risker förknippade med båda begreppen. Det är framför allt inom den östnordiska traditionen som detta problem uppmärksammas, medan det i den västnordiska traditionen inte verkar ses som ett stort problem. Här har man över tid behållit det fokus på kvinnor som var utmärkande för den tidiga kvinnorrätten.

Enligt min mening borde dessa skillnader kunna användas som utgångspunkt för en vidareutveckling av kunskapsfältet. Den västnordiska positiva inställningen till och offensiva tolkningen av individuella rättigheter och den östnordiska förkarleken för strukturer och konstruktioner av såväl kön som välfärd och jämställdhet kan tillföra ytterligare dimensioner till kunskapsfältet. Dessa två traditioner, den liberala rättighetsdiskursen och den nordiska fördelningsdiskursen, har analyserats med framgång av Pylkkänen.¹¹⁰ Pylkkäns analys av begreppet *equality* (vilket kan betyda såväl ekonomisk och social jämlikhet som jämställdhet mellan kvinnor och män) i boken *Trapped in Equality* tydliggör hur *equality* som begrepp och diskurs faktiskt effektivt kan dölja "bekönade mönster" (gendered patterns) och ojämställdhet. Hon pekar också på vikten av att värna om såväl individuella rättigheter som att se och motarbeta ojämställdhet på en strukturell nivå.

Det som Schömer pekar på, avsaknaden och behovet av intersektionalitetsperspektiv inom kunskapsfältet, är också viktigt att utveckla vidare. I den västnordiska traditionen verkar det ha varit lättare att ha fokus på skillnader mellan kvinnor, eftersom det med ett kvinnofokus ligger nära till hands att studera olika kvinnogrupper, som "invandrarkvinnor" eller "kvinnor som är analfabeter". Detta medför i och för sig inte att det därmed blir ett intersektionalitetsperspektiv. Studier av konstruktioner av identiteter som inte bara

utgår från kön, utan också från klass, etnicitet, sexualitet etc., och som har rättslig relevans formellt eller materiellt, kan främjas med hjälp av ett samarbete mellan traditionerna.

6. Avslutande reflektioner

I denna text har jag lyft frågan om ett kunskapsfältets formering och transformering med hjälp av ett kunskapsbildningsbegrepp. I kunskapsbildningen är drivkraften kritik, att utsätta tidigare kunskap och antaganden för kritisk reflektion. För att en sådan kritisk reflektion ska vara möjlig är det viktigt att synliggöra vilken kunskap som är utgångspunkten. Detta var också temat i min avhandling, men då med andra teoretiska och metodologiska redskap. Vidar var föremålet ett annat. Då handlade det om den "dogmatiska" rättsvetenskapens föreställning om sitt objekt, rätten. I denna text handlar det om hur man kan reflektera kring vilken kunskap som är utgångspunkten för ett specifikt rättsvetenskapligt kunskapsfält, ett kunskapsfält som är otydligt i flera avseenden men som jag valt att kalla genusrättsvetenskap. Ett antagande som jag gör är att det är viktigt att synliggöra vad som kan kallas kanon, inte för att den skämbefästas som sådan, utan tvärtom för att den ska kunna utsättas för omprövning och vidareutveckling. Den risk för ortodoxi, eller dogmatik med ett nordiskt begrepp, som Bottomley sätter i samband med formandet av kunskapsfältet kallat *legal feminism* (i singularis) ser jag också. Skillnaden är att jag inte avser att forma kunskapsfältet i syfte att bestämma dess innehåll. Mitt syfte är snarare kunskapssociologiskt, nämligen att genom att diskutera hur man kan tydliggöra fältet, inte minst dess mångfald, underlättas en vidareutveckling av detsamma. Den största risken, som jag ser det, är att forskningen osynliggörs och stagnerar och på sikt därmed minskar i relevans. Jag menar att det finns ett stort behov av forskning kring samband mellan kön och rätt. Forskningen innehåller och framtida utveckling påverkas av forskningens yttre ramar, som dess institutionella förankring, dess tydlighet i olika avseenden och dess återväxt. Forskningspolitik är därmed en sak för kunskapsfältets företrädare framöver

110. Anu Pylkkänen (2009), *Trapped in Equality. Women as Legal Persons in the Modernisation of Finnish Law*, Helsinki.

KÄLLOR

Övrigt tryckt material

- Andersson, Ulrika & Wendel, Lotta (1998), "Presentation av Nätverket Gränsöverskridande Kvinnorätt". *Retfærd* nr 81, 1998/2, s. 93-94.
- Andersson, Ulrika (2004), *Hans (ord) eller hennes? En konsteretisk analys av straffrättsligt skyld mot sexuella övergrepp*. Lund: Bokbox.
- Arbetsrätt i kvinnoperspektiv*, Nordiskt forskarsymposium i Rovaniemi 5-9.9.1983, Rovaniemi 1985.
- Ardin, Anna (red.) (2007), *Tre granskningar av kurslitteratur på Uppsala universitet*. Uppsala: Uppsala studentkår.
- Aune, Helga (2009), *Delidsarbeid. Vern mot diskriminering på strukturelt og individuelt grunnlag*. Oslo: Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Bentzon, Agnete Weis & Agersnap, Torben (2000), "Forskningsstrategier og forskningsmetoder indenfor kvinderetten". I: *Strategier og kontrakt for økonomi og kærlighed, 10:e Nordiska Kvinnojuristmøtet*. Gudrun Nordborg, Karin Ågren & Eva Nilsson (red.). Uppsala: Iustus förlag.
- Berglund, Kerstin (2007), *Straffrätt och kön*. Skrifter från Juridiska fakulteten i Uppsala nr 111. Uppsala: Iustus Förlag.
- Bottomley, Anne (2004), "Shock To Thought: An Encounter (of a third kind) with Legal Feminism". *Feminist Legal Studies* (2004) 12, s. 29-65.
- Brækhus, Hege (1996), *Mor kan ikke bli syk. Om uførepensjon til husmødre etter folketrygdommen – i ett kvinneverettslig perspektiv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Burman, Monica (2007), *Straffrätt och mäns våld mot kvinnor: Om straffrättens förmåga att producera jämställdhet*. Uppsala: Iustus förlag.
- Burman, Monica, Svensson, Eva-Maria & Ågren, Karin (2003), "Kunskapsbildning inom juristutbildningen – exemplet könsrelaterad kunskap". *Retfærd* nr 101, 2003/2, s. 20-38.
- Carlson, Laura (2007), *Searching for Equality, Sex Discrimination, Parental Leave and the Swedish Model with Comparisons to EU, UK and US Law*, Uppsala: Iustus förlag.
- Christensen, Anna (1986), "Kvinnorätten och lagpositivismen". *Retfærd* nr 33, 1986/2, s. 88-96.
- Conaghan, Joanne (red.) (2009a), *Feminist Legal Studies I-IV*. Series: Critical Concepts in Law. London: Routledge.
- Conaghan, Joanne (2009b), "The Making of a Field or the Building of a Wall? Feminist Legal Studies and Law, Gender and Sexuality". *Feminist Legal Studies* (2009) 17, s. 303-307.
- Dahl, Tove Stang (red.) (1985), *Kvinneverett I*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, Tove Stang (1988), *Women's law: An Introduction to Feminist Jurisprudence*. Oslo: Norwegian University Press.
- Dahlberg, Anita (1993), "Androcentrin i juridisk utbildning". I: *Retlig polycentri*. Peter Blume & Hanne Petersen (red.). København: Akademisk Forlag.
- Dodillet, Susanne, "Replik". *Tidskrift för genusvetenskap* nr 3 2010.
- Evald, Jens & Schaumburg-Müller, Sten (2004), *Rettsfilosofi, rettsvidenskap og rettskildegørelse*. København: DJØF.
- Gunnarsson, Åsa, Svensson, Eva-Maria & Davies, Margaret (red.) (2007), *Exploiting the Limits of Law: A Swedish Feminist Challenge to Positivism*. Aldershot: Ashgate

Publishing.

- Fransson, Susanne (2000), *Lönediskriminering*. Uppsala: Iustus Förlag.
- Genusforskning pågår. En kartläggning av i vilka institutionella miljöer forskning inom genusfältet bedrivs i Sverige*, Nationella sekretariatet för genusforskning, Rapport 2/07.
- Gunnarsson, Åsa & Svensson, Eva-Maria (2009), *Genusrättsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Gustafsson, Håkan (2002), *Rättens polyvalens: en rättsvetenskaplig studie av sociala rättigheter och rättssäkerhet*. Lund: Lunds universitet, Sociologiska institutionen.
- Hallberg, Margareta (2001), *Etnologisk koreografi. Att följa ett ämne i rörelse*. Nora: Nya Doxa.
- Hellum, Anne (1999), *Women's Human Rights and Legal Pluralism*. Harare: Mond Books/Oslo: Tano Aschehoug.
- Rapport 2000:8 R Lärösätens arbete med jämställdhet, studentinflytande samt social och etnisk mångfald. Högskoleverket.
- Rapport 2000:9 R Goda exempel. Hur universitet och högskolor kan arbeta med jämställdhet, studentinflytande och social och etnisk mångfald. Högskoleverket.
- Rapport 2000:1 R Rätt juristutbildning? Högskoleverket.
- Rapport 2007:8 R Utvärdering av juristkandidatutbildning samt grund- och forskarutbildningar i juridik, rättsvetenskap, handelsrätt och affärsrätt vid svenska universitet och högskolor. Högskoleverket.
- Ikeda, Ingunn (2010), *Securing women's homes: The dynamics of women's rights at the international level and in Tanzania*. Oslo: Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- JUSEK (2002), *Genusperspektiv i utbildningen*. Nordborg, Gudrun, Ågren, Karin & Bu
- En rapport från JUSEK:s studentsektör Stockholm.
- Jørgensen, Stine (2011), *Feministisk retstet I: Rettsfilosofi. Centrale tekster og ten* Ole Hammerslev & Henrik Palmer C (red.). København: Hans Reitzels For
- Ketscher, Kirsten (2000), "Nogle udviklinjer i kvinderetten". I: *Normativa per. iv. Festskrift till Anna Christensen*, L Juristförlaget.
- Ketscher, Kirsten, "Retfærd og kvinder Nogle spredte jubilæumsglimt". *Ret* nr 100 2003/1, s. 15-20.
- Kouvo, Sari (2004), *Making just ri. Mainstreaming Women's Human Rights a Gender Perspective*. Uppsala: Iustus f
- Kuhn, Thomas (1970 [1962]), *The Structure Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lerwall, Lotta (2001), *Könsdiskriminering, analys av nationell och internationell* Uppsala: Iustus förlag.
- Lundström, Karin (1999), *Jämlikhet n kvinnor och män i EG-rätten. En femin analys*. Uppsala: Iustus förlag.
- Nergelius, Joakim (red.) (2006), *Rättsfi Samhälle och Moral genom tiderna. I Studentlitteratur*.
- Nielsen, Ruth, Tvarnø, Christina D. & sesberry, Lynn M. (red.), *Scandin Women's Law in the 21st Century*. København: DJØF.
- Nilsson, Eva (2007), *Barn i rättens grän. Om barnperspektiv vid prövning om hållstillstånd*. Uppsala: Iustus förlag.
- Niskanen, Kirsti & Florin, Christina (2010), *Föregångarna. Kvinnliga profi om liv, makt och vetenskap*. Stockholm förlag.

- Monica (2002), *Jämställdhets- och genusperspektiv i juristutbildningen*. Umeå: Skriften från Juridiska institutionen vid Umeå universitet No. 6.
- Nordborg, Gudrun, Ågren, Karin & Nilsson, Eva (red.) (2000), *Strategier och kontrakt för ekonomi och kärlek. Rapport från 10:e Nordiska Kvinnojuristmötet*. Uppsala: Iustus förlag.
- Svensson, Eva-Maria, Pyllkänän, Anu & Niemi-Kiesiläinen, Johanna (red.) (2004), *Nordic Equality at a Crossroads. Feminist legal studies coping with difference*. Aldershot: Ashgate.
- Nousiainen, Kevät, Gunnarsson, Åsa, Lundström, Karin & Niemi-Kiesiläinen, Johanna (red.) (2001), *Responsible Selves, Women in the Nordic legal culture*. Dartmouth, Great Britain: Ashgate.
- Paskalia, Vicki (2004), *Free Movement of Persons and Social Security. Gender Implications of EC Regulation*. Stockholm: Stockholm University.
- Peczenik, Aleksander (1995), *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Popper, Karl (2002 [1962]), *Conjectures and refutations: the growth of scientific knowledge*. London: Routledge.
- Popper, Karl (1979 [1972]), *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Pyllkänän, Anu (2009), *Trapped in Equality. Women as Legal Persons in the Modernisation of Finnish Law*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura/Finnish Literature Society.
- Schömer, Eva (1999), *Konstruktion av genus i rätten och samhället*. Uppsala: Iustus förlag.
- Schömer, Eva (2009), "Recension: Åsa Gunnarsson och Eva-Maria Svensson, *Genusvetenskap*". *Retfærd* nr. 127 2009/4.
- Stridsberg, Sara & Westerstrand, Jenny (2007), *Juristutbildningen i genusperspektiv*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Svensson, Eva-Maria (1997), *Genus och rätt. En problematisering av föreställningen om rätten*. Uppsala: Iustus förlag.
- Svensson, Eva-Maria (2007), "Boundary-work in Legal Scholarship". I: *Exploiting the Limits of Law: A Swedish Feminist Challenge to Pessimism*. Åsa Gunnarsson, Eva-Maria Svensson & Margaret Davies (red.). Aldershot: Ashgate Publishing.
- Svensson, Eva-Maria (2009), "Contemporary Swedish Feminist Legal Studies – Five Doctoral Theses". *NORA* Vol. 17, No. 2, s. 120–128.
- Svensson, Eva-Maria, Recension av Susanne Dodillet: Är sex arbete? svensk och tysk prostitutionspolitik sedan 1970-talet. I: *Tidskrift för genusvetenskap* (tgv) nr 2–3 2009.
- Svensson, Eva-Maria, Gennmäle angående replik, *Tidskrift för genusvetenskap* (tgv) nr 3 2010.
- Svensson, Eva-Maria (2011), *Forskaren Elsa Eschelsson. En modern civilist i tiden*. Stockholm: Kivnliga Akademikers förening.
- Svensson, Eva-Maria & Eriksson-Zetterquist, Ulla (2001), *Genus i utbildningen – ett förändringsprojekt på Handelshögskolan vid Göteborgs universitet*, GRI rapport 2001:5. Göteborg.
- Vada, Ragnhild (2007), *Satsing på kvinnor som näringsutövare: näringsstøttemidler økonomiske støtteordninger som likestillingsfremmende tiltak*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Wennberg, Lena (2008), *Social security for solo mothers in Swedish and EU law: on the constructions of normality and the boundaries of*
- social citizenship*. Uppsala: Iustus förlag.
- Wennström, Bo (2003), "Allmän rättslära och feministisk rättsteori". I: *Festskrift till Åke Frändberg*. Uppsala: Iustus förlag.
- Westerstrand, Jenny (2008), *Mellan mans händer. Kvinnors rättssubjektivitet, international rätt och diskurser om prostitution och trafficking*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Vigerust, Elisabeth (1998), *Arbeid, barn og likestilling: rettslig tilpasning av arbeidsmarkedet*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Votinius, Jenny Julén (2007), *Föräldrar i arbete: en kritisk undersökning av småbarnsföräldrars arbetsrättsliga ställning*. Göteborg: Makadam förlag.
- Internetkällor**
- NIKK, Nordisk Institutt for Kunnskap om Kjønn, www.nikk.no
- Stanford Encyclopedia of Philosophy*, www.plato.stanford.edu/entries/feminism-law
- Vetenskapsrådets kommitté för genusforskning's informationsbroschyr "Gender studies – A Summary", www.vr.se/omvetenskapsradet/organisation/radgivande-grupper/expertgruppfor-genus.4.320a86d6e108dcd98cbc8000283.html
- Vetenskapsrådets projektdatabas vrproj.vr.se/default.asp?funk=ss
- Vetenskapsrådets rapportserie 15:2005 www.vr.se/download/18.208e25ff12f0d00a84d8000285/vr2005_15.pdf
- [www.jur.lu.se/quickplace/relatedinfo/PageLibraryC12572FB00296C71.nsf/h_/E4B631A26DE32071C12576E7002B939C/\\$file/jajup%202010-01-18.pdf](http://www.jur.lu.se/quickplace/relatedinfo/PageLibraryC12572FB00296C71.nsf/h_/E4B631A26DE32071C12576E7002B939C/$file/jajup%202010-01-18.pdf)
- www.jur.uu.se/LinkClick.aspx?fileticket=15JDrARPlrA%3d&tabid=1334&language=sv-SE
- www.juridicum.su.se/jurweb/kontakt/person.asp?personid=242